

Onsdagen den 21 januari

Kl. 09.00

*Om våldet i skolan och
lärarnas arbetssituation*

1 § Justerades protokollet för den 13 innevarande månad.

2 § Svar på interpellationerna 1986/87:110, 130, 134 och 140 om våldet i skolan och lärarnas arbetssituation

Anf. 1 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Ulla Tillander har frågat utbildningsministern om han har observerat den höga sjukskrivningsfrekvensen bland lärarna och om han i så fall avser vidta åtgärder för att förbättra deras arbetsmiljö.

Ingrid Ronne-Björkqvist har frågat mig när det kan förväntas att arbetsmiljölagen kommer att tillämpas för elever från och med årskurs 7 i grundskolan samt om jag är beredd att ta initiativ till att skyddsarbete i arbetsmiljölagens anda kommer att omfatta elever även i årskurserna 1–6 i grundskolan.

Pär Granstedt har frågat utbildningsministern vilka omedelbara åtgärder som är att förvänta med anledning av mobbningsproblemen i skolan samt vilka planer regeringen har för att analysera och åtgärda de grundläggande brister i skolans arbetsmiljö som utgör grogrund för mobbning.

Alf Wennerfors har frågat mig på vilket sätt jag vill formulera ansvarsfrågan inom en skola där mobbning upptäcks samt vilka åtgärder jag tänker vidta för att avsevärt minska antalet fall av misshandel av lärare. Alf Wennerfors har vidare frågat om jag är beredd att snarast tillsätta en normgrupp med ungefärligen samma uppgifter som 1978 års normgrupp fick.

Arbetet inom regeringen är så fördelat att det är jag som skall svara även på de interpellationer som är ställda till utbildningsministern. Jag besvarar alla fyra interpellationerna i ett sammanhang.

Jag vill börja med att slå fast att arbetsmiljöfrågorna är viktiga i skolan. Såväl elever som lärare och övrig skolpersonal har rätt att ställa krav på en i vid mening god arbetsmiljö. En god arbetsmiljö är av avgörande betydelse inte bara för allas allmänna trivsel i skolan utan också för att ett gott resultat i skolarbetet skall kunna uppnås. Det finns därför all anledning att med oro notera rapporter om brister i skolans arbetsmiljö.

Skolan spelar vid sidan av hemmen den kanske största rollen i fostran av barn och ungdom. Skolan har därför ett särskilt ansvar när det gäller att förebygga och bekämpa våld och våldsuttryck bland dessa. Skolan skall vara en plats där våld, trakasserier och förtryck inte tolereras i någon form.

Jag har för cirka en månad sedan i ett svar på en interpellation av Jan-Erik

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om våldet i skolan och
lärarnas arbetssituation*

Wikström om åtgärder för att stoppa våldet i skolan redovisat denna principiella syn på våldet i skolan. Jag redovisade då också en rad konkreta åtgärder som vidtagits – och som kommer att vidtas – från regeringens och ansvariga myndigheters sida för att söka stävja förekommande våldstenden- ser i samhället, särskilt i skolan.

Låt mig för riksdagen redovisa några av de centralt initierade åtgärder mot våld och mobbning i skolan som kommer att vidtas under de närmaste månaderna.

Samtliga skolledar- och lärarorganisationer, Riksförbundet Hem och skola samt Elevorganisationen i Sverige har accepterat en inbjudan från skolöverstyrelsen, SÖ, att ingå i en samverkansgrupp om skolans arbetsmiljö med tonvikten lagd på insatser mot våld och mobbning. Därmed har förutsättningar skapats för ett brett samråd på central nivå om såväl kortsiktiga som långsiktiga åtgärder för att åstadkomma ett bättre arbetsklima- mat i våra skolor. Jag är därför inte beredd att tillsätta någon normgrupp.

SÖ planerar att under innevarande läsår ge ut ett nytt servicematerial, där frågor om den psykosociala miljön i skolan behandlas. Där kommer bl. a. att redovisas erfarenheter i fråga om samverkan mellan t. ex. skolan och social-, fritids- och kulturförvaltningar och polis samt inte minst olika former för engagemang av elever och föräldrar. I servicematerialet kommer också att belysas hur frågor om våld och förtryck och om förhållandet mellan människor kan lyftas fram i undervisningen.

I syfte att fördjupa och bredda debatten om våldet i skolan och insatser mot det kommer SÖ att arrangera en konferens i april månad i Stockholm. Målgruppen är i första hand kommunala beslutsfattare och skolledare, dvs. personer som har ett särskilt ledningsansvar för skolan och som bl. a. har till uppgift att stödja lärare och elever i deras dagliga arbete. Målet är att öka kunskaperna och medvetenheten om faktorer som påverkar arbetssituationen i skolan, att förmedla erfarenheter och föreslå modeller för samverkan mellan olika parter för att skapa ett mer positivt arbetsklimat i skolan.

SÖ och länskolnämnderna har vidare inlett ett arbete med att kartlägga förekomsten av och orsakerna till våld, mobbning, vandalisering och vantrivsel i skolan. Syftet är att få fram en mera allsidig bild av läget än den som på senare tid har förmedlats av massmedierna. Resultatet kommer att föreligga under våren. Kartläggningen kan sedan ligga till grund för regeringens och den statliga skoladministrationens fortsatta agerande i frågan.

I detta sammanhang vill jag också nämna den på statsministerns initiativ tillsatta kampanjgruppen mot våld. Gruppen går i dagarna ut med ett upprop kallat Nationell samordning av kampen mot våldet. En stor konferens anordnas i Stockholm i morgon och övermorgon med representanter för kommuner och folkrörelser. Konferensen kommer att följas av en turné med icke-våldsseminarier, varvid ett hundratal skolor över hela landet kommer att besökas. Under våren sprids också en av kampanjgruppen producerad tidning till samtliga elever på grundskolans mellan- och högstadier och gymnasieskolan.

Jag vill med dessa exempel självfallet inte ha sagt att problemen med våld och mobbning hädanefter är undanröjda. Jag är dock övertygad om att

åtgärderna på ett verksamt sätt kommer att bidra till att vi får ett bättre arbetsklimat i våra skolor.

Vad gäller frågan om ansvaret för att ingripa vid mobbning vill jag först och främst understryka att alla som arbetar i och med skolan måste visa en gemensam bestämd attityd mot alla former av våld och mobbning. Våld och mobbning är oacceptabelt. Det skall bekämpas.

Varje elev skall kunna känna sig tillhöra skolans gemenskap. På den enskilda skolan har alla som vistas där ett ansvar – och en skyldighet – att ingripa om någon elev utestängs från denna gemenskap och utsätts för mobbning. Det gäller rektor och lärare lika väl som vaktmästare och skolmåltidspersonal. Ett särskilt ansvar faller dock på klassföreståndare, elevvårdspersonal och inte minst skolledningen.

Alf Wennerfors har i sin interpellation redovisat en rad exempel på våld i samhället. Praktiskt taget samtliga av dessa händelser har inträffat utanför skolan och tycks genomgående ha anknytning till alkoholbruk. Problem och företeelser av det slaget kan man enligt min mening inte lasta skolan för. Inte heller kan krävas att skolan ensam skall lösa detta. I mitt svar tar jag endast upp förhållanden som direkt berör skolan.

Ulla Tillander hänvisar i sin interpellation till en undersökning av sjukskrivningsfrekvensen bland lärarna i Göteborg och hävdar att antalet sjukdagar bland lärare i allmänhet har ökat drastiskt under senare tid.

Denna generella slutsats av Göteborgsundersökningen är jag för egen del inte beredd att instämma i. Jag vill samtidigt understryka att min avsikt inte är att bagatellisera den återopade undersökningen och dess resultat. Tvärtom tar jag, som jag nämnt, rapporter av detta slag på stort allvar.

Det är svårt att dra riksgiltiga slutsatser av undersökningar som bygger på förhållanden i en enda kommun i landet. Någon allmän tendens mot ökad otrivsel och därav orsakad sjukfrånvaro bland lärarna kan enligt tillgänglig statistik inte beläggas. Tvärtom finns det all anledning att anta att såväl lärare som elever i allmänhet upplever arbetet i skolan som meningsfullt och stimulerande. Härvidlag är jag övertygad om att regeringens konsekventa politik mot utslagning i skolan och för en skola som ger varje elev möjlighet att utvecklas efter sina egna förutsättningar har haft en positiv effekt. De uttalanden som i olika sammanhang har gjorts av företrädare för regeringen om lärarens centrala roll i skolarbetet och vikten av att lärarnas ställning uppmärksammas och stärks har verkat i samma riktning.

Regeringens politik på skolområdet har i sin helhet till syfte att åstadkomma en bättre skola. Ett viktigt led i denna strävan är givetvis att söka skapa en bra arbetsmiljö i vid mening för alla som arbetar i skolan.

För egen del tror jag att det bästa sättet att främja trivsel och arbetsgemenskap i skolan är att ge förtroende och ansvar till elever och personal ute på skolorna. En demokratisk skola, där de enskilda eleverna och lärarna upplever att de själva har faktiska möjligheter att påverka sina egna arbetsförhållanden, bidrar verksamt till att skapa en god arbetsmiljö. Föräldrarnas engagemang och medverkan i skolan är också nödvändigt för att åstadkomma detta. Det är också den grundsyn som genomsyrar de åtgärder som regeringen på sistone har vidtagit för att stimulera en utveckling av skolan. Insatserna för kulturverksamheten i skolan är ett exempel på en

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om våldet i skolan och
lärarnas arbetssitua-
tion*

sådan åtgärd, låg- och mellanstadiesatsningarna ett annat. Genom dessa åtgärder är det möjligt för dem som är verksamma ute på skolorna att själva i samarbete utforma väsentliga delar av innehållet i skolans verksamhet och därmed också påverka och ta ansvar för arbetsklimatet och trivseln i skolan.

Också skollokalernas utformning, utrustning och standard har betydelse för arbetstrivsel och arbetsresultat i skolan. I den allmänna debatten har under senare tid uttryckts oro över brister i dessa avseende. Man har talat om trånga, bullriga och allmänt nedslitna skollokalerna.

Kommunerna har numera ensamma ansvaret för att skollokalerna utformas och underhålls på ett ändamålsenligt och bra sätt. Jag har ingen anledning att tro annat än att de generellt sett tar sitt ansvar härvidlag. Om det skulle vara så att den fysiska miljön i en skola inte skulle vara tillfredsställande ankommer det dels på ansvariga enligt arbetsmiljölagstiftningen, dels på skolöverstyrelsen och länskolnämnderna som tillsynsmyndigheter att påtala bristerna.

Ingrid Ronne-Björkqvist tar i sin interpellation upp frågan om elevernas medverkan i arbetet med skolans arbetsmiljö.

Jag finner det angeläget att först korrigera en felaktighet i Ingrid Ronne-Björkqvists första fråga. Arbetsmiljölagen tillämpas i princip redan i dag på elever från årskurs 7 i grundskolan. Enligt lagen likställs nämligen elever från årskurs 7 med arbetstagare vid tillämpning av de föreskrifter i arbetsmiljölagen som behandlar arbetsmiljöns beskaffenhet, allmänna skyldigheter när det gäller att åstadkomma en god arbetsmiljö, farligt arbete av minderårig, tillsyn, sanktionssystem och fullföljd av talan. Den allmänna bestämmelsen om skyldighet för arbetsgivare och arbetstagare att samverka för att åstadkomma en god arbetsmiljö gäller således även i fråga om elever.

Reglerna om utseende av skyddsombud och skyddskommittéledamöter är emellertid inte tillämpliga på elevområdet. Det avgörande skälet härför är att dessa utses av arbetsmarknadens parter. Eftersom eleverna inte har ställning som part på arbetsmarknaden, har arbetsmiljölagens samverkansregler hittills inte tillämpats på dem.

Som ett led i elevernas demokratiska fostran och som en förberedelse för arbetslivet anser jag det utomordentligt viktigt att eleverna i skolan blir vana vid att medverka i skyddsarbete. Arbetet med skyddsfrågor bör enligt min mening ingå som ett naturligt led i skolarbetet. Från denna utgångspunkt anser jag det angeläget att eleverna ges reella möjligheter att samverka med parterna i arbetsmiljöarbetet på skolorna. Lösningen bör dock inte sökas via lagstiftning eller genom författningsmässiga åtgärder. I stället förutsätter jag att saken klaras ut mellan arbetsmarknadens parter.

Parterna har fört sonderande samtal i frågan om elevernas aktiva medverkan i det lokala arbetsmiljöarbetet. Syftet är att medge representation från eleverna i berörd lokal skyddskommitté i frågor som gäller deras arbetsmiljö. Det är min förhoppning att parterna under våren skall kunna ena sig i frågan.

Eftersom barn under 13 år normalt inte får anlitas till förvärvsarbete ens om det gäller lätt arbete, undantogs elever på grundskolans låg- och mellanstadier från att omfattas av arbetsmiljölagen.

Jag är inte beredd att ta initiativ till att likställa eleverna på dessa stadier

med arbetstagare vid tillämpning av föreskrifterna i arbetsmiljölagen.

Självfallet är dock frågan om en god miljö lika viktig för de yngre eleverna som för elever i högre årskurser. Skolmyndigheterna har ansvar för skolmiljön för samtliga elever. Man bör inte heller glömma bort att elevernas och lärarnas intressen ofta torde sammanfalla i arbetsmiljöfrågorna, t. ex. när det gäller lokalernas utformning och beskaffenhet. Skolan har också genom arbetsenhetskonferensen och klassrådsverksamheten en uppbyggd och användbar organisation, där arbetsmiljöfrågor och skyddsfrågor kan bearbetas och behandlas. Den bör också användas för det ändamålet.

Anf. 2 ULLA TILLANDER (c):

Herr talman! Jag vill först tacka statsrådet för svaret på min interpellation. Bengt Göransson har lämnat ett långt och utförligt svar. Den uppräknings av åtgärder som svaret innehåller vittnar om ambition på centralt håll. Det är också ett bevis på Bengt Göranssons lyhördhet för vad som sker. Vad man kanske saknar är lyhördhet för vad som sker ute på skolsalsgolvet. Det finns många oroande symptom och tecken på att allting inte står rätt till inom skolan. Det mest oroande med svaret är att statsrådet försöker vara så lugnande. Jag håller med om att man inte skall svartmåla situationen och att det är mycket som är bra och fungerar utmärkt i skolan. Men när det väl är sagt, måste man ta på allvar vad alla de som har erfarenhet av skolarbetet vittnar om – kuratorer, psykologer, rektorer, lärare och all skolpersonal –, nämligen att arbetet i skolan störs på ett oroväckande sätt och att det blivit allt vanligare och allvarigare inslag i skolans vardagstillvaro.

Våld, mobbning och vandalism som avspeglar sig på löpsedlar och får stora rubriker kan man kanske vifta bort med att säga att det är enstaka händelser. Men allt är förmodligen bara toppen på ett isberg. Under ytan finns den vardagsråhet som spritt sig: trakasserier, hot, svordomar och nedsättande uttryck som riktas till både kamrater och lärare. I en sådan arbetsmiljö skall skolan genomföra sina högt syftande planer.

Min interpellation är föranledd av en undersökning av sjukfrånvaro bland lärare i Göteborg. Allra mest sjuka var lärare över 50 år. Sådan här statistik kan man inte vifta bort eller nonchalera. Den är gjord i Göteborg av Sveriges lärarförbunds krets där. Den gjordes därför att man ville ha bekräftelse i klarare siffror på ett förhållande som inte var acceptabelt. Här utsätts lärare med lång erfarenhet bakom sig för förhållanden, som de trots sin erfarenhet inte kan bemästra och som de upplever så frustrerande, slitsamma och ibland förnedrande att de tvingas sjukskriva sig i kraftigt ökad utsträckning.

Sammantaget är de siffror som presenteras i undersökningen så uppseendeväckande att man måste ta undersökningen på djupt allvar. Det rör alla lärarkategorier. Det rör sig om störningar av en arbetsmiljö som direkt påverkar trivseln och studieresultatet för både lärare och elever.

Göteborg representerar troligen ett tvärsnitt av större städer i Sverige. Den vantrivsel som spritt sig bland många lärare är mycket utbredd också i en stad som Malmö. Det skulle vara tillfredsställande och rent av glädjande om skolministern oförbehållsamt kunde erkänna att skolan här står inför stora problem, som måste beskrivas i klartext och som skolan inte kan lösa själv, samt att sådana problem är hela samhällets.

Det finns dock hos regering och ansvarig myndighet, i detta fall skolöverstyrelsen, ett ansvar för den arbetsmiljö som man låter människor arbeta i. Kraven på elementär personalvård förutsätter helt enkelt att man gör någonting.

Skolan kan inte berövas sina resurser. Till de resurserna hör naturligtvis lärare som har möjlighet att utöva sitt arbete under rimliga förhållanden. Dit hör också att skolan får stöd i sin strävan att bibringa eleverna en känsla för det personliga ansvaret. En sida av detta är att man inte längre tolererar vad som helst utan sätter gränser. Det händer numera att elever som har förgripit sig på kamrater eller vandaliserat inredning blir anmälda, och det är bra. Sådana åtgärder är nödvändiga. Det måste finnas påföljder – det gör det i samhället i övrigt. Skolans ledning skall resolut kunna statuera exempel och omedelbart kalla föräldrar till samtal. Att det inte får stanna vid tomma ord som den det berör nonchalant kan sätta sig över börjar allt fler förstå. Sådana åtgärder skulle säkert mycket snabbt sprida sig som ringar på vattnet. De elever som notoriskt förstör arbetsron i klassen vecka efter vecka och månad efter månad måste kunna skiljas undan. Det måste finnas resurser för sådant. Man måste tänka på alla dem – och det är flertalet – som hade förväntningar på skolan och ambitioner att göra sitt bästa men som får allt förstört, resignerar och känner sig missräknade, därför att några i klassen kan topprida både kamrater och lärare och förvandla lektion efter lektion till söndertrasad meningslöshet.

Jag vill sluta med att fråga statsrådet: Finns det förslag till verkligt konkreta åtgärder för att förbättra lärarnas arbetsmiljö?

Anf. 3 INGRID RONNE-BJÖRKQVIST (fp):

Herr talman! Jag vill tacka för svaret. Jag kan dock inte hålla med om vad som sägs i det avsnitt som tar upp tillämpningen av arbetsmiljölagen på skolelever. (Lagen gäller för skolelever från årskurs 7.) Det anges att jag har tagit upp frågan om elevernas medverkän, och den är förvisso mycket viktig. Men det jag ville fokusera uppmärksamheten på genom interpellationen var det avsnitt i arbetsmiljölagen som handlar om elevernas rätt till en trygg och säker arbetsmiljö.

Det står i svaret att arbetsmiljölagen i princip tillämpas redan i dag. Men arbetsmiljölagen är en ramlag, och till ramlagar behövs det tillämpningsföreskrifter. Den här lagen har nu gällt i åtta år, och ännu finns det inga utarbetade tillämpningsföreskrifter. Det anges t. ex. i lagen att arbetstagarna – i det här fallet eleverna – själva skall kunna påverka sin arbetsituation. Men det finns inget beskrivet om hur det skall gå till. I och med det kan inte ramlagen fungera som det var tänkt när riksdagsbeslutet fattades.

Min avsikt med interpellationen var att försöka trycka på, så att vi får tillämpningsföreskrifter utarbetade – då med samma självklara innebörd som gäller för andra som har arbetsmiljölagen som skydd.

Jag har till statsrådet överlämnat som exempel den blankett som SÖ utarbetade när man 1980 – för sex år sedan – blev klar med rapporten om hur arbetsmiljölagen borde kunna tillämpas. Där anges hur man skulle kunna registrera skador och tillbud på skolan och beskriva hur en olycka gått till, t. ex. ange när och var den inträffade. Det är inte jag som har skrivit

"mobbing" som exempel under rubriken "beskriv hur olyckan gick till", utan ordet fanns på det exemplar av blanketten som jag hade rekvirerat.

Här skulle jag vilja säga några ord också om mobbing. Det är ju något fruktansvärt. Det är en tragedi för mobboffret. Men det är också en tragedi för dem som utövar mobbningen. Det är inte någonting som är begränsat till skolan, utan det förekommer i kanske lika hög grad inom vår vuxenvärld. Vi tillämpar det i allmänhet på våra arbetsplatser på ett mer utstuderat sätt.

Under mina år som ordförande i Hem och skola och som enda barnläkare på orten var jag med om att bl. a. försöka bena upp en mycket ful, systematiserad mobbing mot en grupp invandrabarn. Då ringde en kvinna från en större arbetsplats till mig och grät och sade: Jag kan inte längre gå till jobbet. Hon beskrev ett beteende bland de vuxna som var exakt detsamma som bland barnen. Bl. a. öppnade man fönstret när någon från invandragruppen kom in, för att visa att de luktade illa, vilket jag kan garantera att de inte gjorde. Jag hade dem på mina barnavårdscentraler och vet att de var minst lika hygieniska som vi.

Detta med mobbing är en tragedi för mobboffret men också för dem som utövar mobbing. I fråga om unga individer gäller det verkligen att fara varsamt fram och försöka bena upp det hela på ett klokt sätt, speciellt när det gäller självmord som berör de övriga på en arbetsplats. Jag har själv erfarenhet av att det för mig som sjukvårdspersonal tog ett helt år innan jag klarade av skuld känslor efter ett självmord, där jag tyckte att jag borde ha förstått varningssignalerna. En företagsledare har efter pensioneringen berättat för mig under tårar att det var tre saker som han aldrig kom över, nämligen tre självmord under hans yrkesverksamma år.

Det är därför något mycket farligt att utpeka en grupp – speciellt en grupp ungdomar – som orsak till självmord. Det kan ge skador för all framtid. Då kan man säga att den här gruppen är mobboffret, och då har vi kanske en kollektiv skuld som deltagare i samhället. Det gäller nog inte minst pressen.

Jag kommer att begära ordet en gång till för att säga något ytterligare om arbetsmiljölagen. Detta med mobbing kändes väsentligt för mig just nu.

Anf. 4 TALMANNEN:

Eftersom Pär Granstedt inte kan närvara vid detta sammanträde medger jag att Larz Johansson får ta emot svaret.

Anf. 5 LARZ JOHANSSON (c):

Herr talman! Jag ber att få tacka för svaret på Pär Granstedts interpellation.

Bakgrunden till interpellationen var den tragiska utveckling i en skola i västra Sverige som gick så långt att en ung pojke drevs att ta sitt liv.

Den händelsen är dess värre inte någon ensartad företeelse. Trakasserier och bråk skolkamrater emellan har väl alltid förekommit och kan förmodligen aldrig helt elimineras. Men den här typen av fysiska och psykiska övergrepp som vi nu får allt fler rapporter om är av den karaktären att alla måste reagera med mycket stor skärpa. Det måste alla vuxna göra – lärare, politiker och föräldrar – för att markera hur bestämda vi är i uppfattningen att vi måste sätta stopp för förekomsten av den här typen av våld i skolan.

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om våldet i skolan och
lärarnas arbetssitua-
tion*

När detta är sagt måste vi också diskutera vad det kan finnas för konkreta åtgärder att vidta. Det är naturligtvis riktigt, som Pär Granstedt har sagt i sin interpellation, att vi nog måste analysera de bakomliggande orsakerna. och sådana finns det väldigt många.

Många orsaker ligger utanför skolans värld, och den här debatten räcker inte till för att bena upp dem. Det gäller alla de misstag som vi har begått i samhällsplaneringen och som gjort att vi byggt ett samhälle som vi kanske inte riktigt vill ha. Det gäller alla de andra företeelser som finns i skolans omvärld och som skolan inte själv kan påverka. Däremot finns det saker som ligger närmare skolan där vi har möjligheter att vidta åtgärder.

I en debatt i samma ämne före jul hade jag anledning att med skolministern diskutera den fysiska miljön i skolan. Också där finns det åtgärder att vidta. Vid det tillfället gav jag ett antal exempel på hur man skulle kunna bryta ner de stora högstadieskolorna i mindre enheter, hur man genom en översyn av statsbidragsbestämmelserna skulle kunna underlätta s. k. utlokalisering av högstadieundervisning m. m. Vi har anledning att återkomma till detta när vi diskuterar våra förslag med anledning av budgetpropositionen.

Det finns också annat. Elevdemokratin i skolan tror jag är viktig i detta sammanhang. Om vi skall få eleverna att aktivt medverka i den här kampen mot våld och mobbning, måste vi också vara beredda att ge eleverna medinflytande i skolan, ett medinflytande över arbetssituationen och situationen över huvud taget. Men i samma ögonblick som man ger det medinflytandet måste man naturligtvis också kräva ansvar av eleverna.

En lång rad förslag har presenterats av utredningen i betänkandet Skola för delaktighet, som för länge sedan har överlämnats till skolministern och som också har remissbehandlats. När kommer det förslag från utbildningsdepartementet och regeringen med anledning av det betänkandet?

Videovåldet är en annan fråga. Jag tror att de allra flesta är överens om att påverkan från det våld som många barn och ungdomar ständigt matas med har sin betydelse i dessa sammanhang. Problemet har diskuterats och ältats fram och tillbaka under flera år, och jag vill fråga skolministern: När kommer det konkreta förslag, så att vi kan ta itu med och stoppa de värsta avarterna i den här branschen?

Sist men inte minst handlar det naturligtvis om skolans resurser. Allt detta som Bengt Göransson har redovisat i sitt svar, alla dessa i och för sig mycket vällovliga avsikter och alla de åtgärder som behöver vidtas, kostar pengar. Då är det naturligtvis med en viss förskräckelse man i detta sammanhang läser årets budgetproposition. Även om man har förståelse för att det behövs en viss sparsamhet, är det illavarslande när den sparsamheten går ut över skolans resurser på ett sådant sätt att det verkligen är befogat att tala om en social nedrustning.

De resurser som skolan har haft till sitt förfogande för att kunna hjälpa och stötta de elever som är mest utsatta och som har det svårast i skolvardagen, försvinner helt och hållet. Det sker med en, som jag tycker, litet lättsam kommentar, att kommunerna väl borde kunna ta över dessa uppgifter och sätta in sina egna resurser. Men skolministern vet lika väl som jag att också kommunernas budgetläge är hårt pressat. Den vanliga reaktionen i en kommun, när ett sådant här fenomen uppträder, är att man från kommunled-

ningens sida säger: O.K., det här får väl skolan klara, men inom sina egna ramar. Det innebär att det går ut över andra verksamheter i skolan. Det innebär också att likvärdigheten i skolväsendet, som vi är så noga med att slå vakt om, kommer i fara.

Anf. 6 ALF WENNERFORS (m):

Herr talman! Jag skall först be att få tacka för svaret, herr skolminister.

Jag har tagit del av debatten den 15 december förra året, och jag kan instämma i vad Jan-Erik Wikström sade efter svaret från skolministern. Han hade inga invändningar. Särskilt bra tycker jag det var att skolministern så klart och entydigt betonade föräldransvaret. Jan-Erik Wikström utvecklade också detta i sitt inlägg; det var utmärkt. Min partivän Ann-Cathrine Haglund talade också övertygande, Ingrid Ronne-Björkqvist och Larz Johansson likaså. Och inläggen i dag hittills stärker mig i uppfattningen att vi har utbildningspolitiker som inte bara talar väl och vackert – med tanke på talmannens syn på applåder. De talar kunnigt och klokt.

Ett skäl till att jag har tagit upp denna fråga är att jag sysslar med arbetsmarknadspolitik och kan hävda de synpunkter som företrädare i arbetslivet har på ungdomarnas kunskap, färdigheter och yrkesutbildning – och inte minst förmågan att komma i rätt tid till arbetet och att samarbeta.

Men ett skäl till min interpellation är också att jag som förälder och allmänpolitiker i flera år mer och mer oroas över utvecklingen i skolan. Allt oftare ställs frågor om förhållandena i skolan.

Är det rimligt att lektionerna först 10, 15 minuter efter sin början kan komma i någorlunda ordnade former? Det är sällan en lektion kan börja utan att någon kommer för sent. Varje sen ankomst åstadkommer rabalder och oro. Man flyttar bänkar, man letar efter böcker. Man skall anmäla att man har glömt sin bok, och varje sådan anmälan – liksom anmälan om att man inte har kunnat göra läxan – åstadkommer bråk, allmänt prat och oro.

Är det rimligt att föräldrarna inte kontaktas, trots att skolan en längre tid har haft misstanke om skolka? Ja, jag skall inte fortsätta med den här beskrivningen – tiden medger inte det. Jag skall inte heller berätta vad jag själv har varit med om som förälder. Men jag vill bara säga skolministern att för mig, som varit lärare och skolledare för länge sedan och som varit utbildare i ett enskilt varuhusföretag i många år, har upplevelserna som förälder i dagens skola varit – och är fortfarande – skakande. Det verkar som om det är ett för stort avstånd mellan utbildningsdebatten här i riksdagen och den raa verklighet som råder ute i klassrummen – med lärare som inte orkar så mycket mer, som är vad man numera kallar utbrända.

En företrädare till Bengt Göransson i ämbetet, Britt Mogård, sade en gång: Väj inte för verkligheten, kalla saker vid deras rätta namn! Bus är bus och inte irrelevant elevaktivitet – som en teoretiker och skolbyråkrat uttryckte det.

Jag har ett något annorlunda exempel på detta i skolministerns svar. Först vill jag säga att jag är tacksam för svaret och tycker att det är positivt. Skolministern pekar på flera åtgärder – vad SÖ skall göra, att det skall hållas konferenser, att man skall sätta i gång en samverkansgrupp, att det skall bli ett upprop, osv. Visserligen får jag nej på min fråga om normgrupp, men jag

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om våldet i skolan och
lärarnas arbetssituation*

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om våldet i skolan och
lärarnas arbetssituation*

skall inte göra någon stor affär av det beskedet i dag; jag kanske får tillfälle att återkomma. Jag gläds i stället åt det positiva i svaret och det sätt på vilket skolministern ger uttryck för sina synpunkter när det gäller ansvaret då mobbning upptäcks.

Men sedan kommer det en plump i protokollet. Skolministern säger:

”Alf Wennerfors har i sin interpellation redovisat en rad exempel på våld i samhället. Praktiskt taget samtliga av dessa händelser har inträffat utanför skolan och tycks genomgående ha anknytning till alkoholbruk. Problem och företeelser av det slaget kan man enligt min mening inte lasta skolan för.”

Menar verkligen skolministern detta? Det är faktiskt uppseendeväckande. Jag trodde att skolministern hade en helhetssyn på frågan om skolans ansvar. Ungdomsvåld utanför skolhuset är inte mitt bord, säger skolministern. Har skolministern tillfälligt glömt vad som står i skollagens 1 §, att skolan skall bl. a. i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till harmoniska människor och till dugliga och ansvarskännande samhällsmedlemmar? Är det någonting som man inte skall bry sig om? Hur skall detta upplevas bland lärare i klassrummen?

Menar vidare skolministern att alkoholbruk i samband med de refererade våldshandlingarna är en förmildrande omständighet? Man kan få den uppfattningen.

Är det avslutningsvis så, att bakom det här vackra talet i skoldebatten, bakom alla eleganta formuleringar, råder egentligen en stor okunnighet om den skrämmande verklighet som råder i en stor del av landets klassrum och skolor?

Skolministern säger i svaret att ”såväl lärare som elever i allmänhet upplever arbetet i skolan som meningsfullt och stimulerande”. Vad innebär uttrycket ”i allmänhet”? Avser det 50 %, 60 % eller 70 %? Det finns med andra ord en minoritet på 10, 20 eller 30 % som går med tunga steg till skolan, och med ökande olust. Vad gör vi för dem? Det finns faktiskt goda skäl att göra rätt mycket.

Bengt Göransson har alltså talat vackert sedan 1982. Men vad är det som har skett konkret? Det är det som jag vill veta. Nu är det verkligen dags att ta ansvar för hur skolan fungerar och, som sagt, vidta åtgärder.

Anf. 7 ANN-CATHRINE HAGLUND (m):

Herr talman! Lärarnas arbetssituation är på många håll svår. Det är ofta omvittnat, och så även i dagens debatt. Också elevernas situation är svår. Många tar illa vid sig av oron i skolan, många mobbas. Alltför många misshandlas. Situationen är allvarlig och kan ses som ett misslyckande för skola och samhälle.

Skolministern tar kraftigt avstånd från våld och mobbning, och det är bra, det gör vi alla. Några åtgärder för att göra skolan bättre föreslår han dock inte i sitt svar, och det gör mig besviken.

Vad är det då som kan och bör göras?

För det första: Vi måste slå fast att föräldrar har huvudansvaret för sina barns fostran och omsorg. Detta säger också skolministern. Vi måste stötta föräldrar som fostrare. Barn behöver föräldrar som är trygga i sin fostrargärning, som har tid och ork att bry sig om, att leda och säga ifrån. Föräldrar

måste kunna välja livsform, de måste kunna välja den barnomsorg och skola som de anser bäst för barnen. Dagens politik ger inte föräldrar möjlighet att välja och stöder därmed inte föräldrar och familjer på ett riktigt sätt.

För det andra: Skolan måste anpassas bättre till varje elev. Med det menar vi moderater en sänkt skolpliktsålder, ett mer flexibelt lågstadium, fler valmöjligheter på högstadiet, frihet att välja skola, möjligheter att komplettera. Då kan varje elev utvecklas efter sina förutsättningar. Därmed blir skolan mer meningsfull för eleverna. De får större tillfredsställelse och känner inte samma behov av att busa.

För det tredje: vi måste stärka lärarrollen och ha en bra lärarutbildning. En bra lärare skall ha personliga förutsättningar och förmåga att leda unga människor, naturlig auktoritet och självsäkerhet. En del av detta är medfött. Lärarutbildningen skall emellertid hjälpa till att utveckla lärarens auktoritet och förmåga genom att ge goda ämneskunskaper, genom att ge förmåga att organisera och strukturera undervisningen så att inläringen går så bra som möjligt och förmåga att behärska olika undervisningsmetoder. Vi moderater anser som bekant inte att den nya grundskolelärarutbildningen motsvarar de här kraven.

För det fjärde: Skolledningen måste stötta lärare som har en besvärlig arbetsituation. En lärare får inte lämnas ensam utan måste få den hjälp som krävs. All personal måste samarbeta och visa en bestämd grundinställning mot mobbing, våld och bus. Detta säger också skolministern i sitt svar. Lärare och skolledning måste vidare kräva föräldrarnas aktiva medverkan för att stävja våld och oro.

För det femte: Skolan skall stödja föräldrarnas fostrande roll och lära eleverna goda arbetsvanor, lära dem att hålla tider, att hålla ordning, att visa respekt för kamrater och vuxna, att vara aktsamma om inventarier och böcker osv. Skolans del i barnens fostran måste åter lyftas fram.

Under alltför många år undergrävdes vuxnas tilltro till sig själva som fostrare. Vuxna hämmade barn genom att ge regler och normer, sade man. Vuxnas auktoritet gentemot barn ifrågasattes.

Vuxna blev därmed osäkra på sig själva. Det är inte bra. Vuxna måste tro på sig själva som fostrare och veta att de är viktiga för att stödja, leda och sätta gränser. Om inte vuxna reagerar och sätter gränser när barn prövar sig fram, kan barn lätt tro att de vuxna är likgiltiga och inte bryr sig om. Få saker är så farliga för barn och ungdom som när de får för sig att ingen bryr sig om dem, att ingen är engagerad, att ingen tycker om dem. Barn behöver känna engagemang, omtanke och kärlek från föräldrar och lärare som leder och sätter gränser, som uppmuntrar och säger ifrån.

Detta är inte lätt. Men det är nödvändigt om vi skall få en bättre miljö i våra skolor och en bättre uppväxttid för våra barn. Det är också nödvändigt om skolan skall kunna fylla sin centrala uppgift att ge kunskaper och färdigheter.

Är skolministern beredd att lyfta fram skolans fostrande roll?

Lärarna behöver tydliga signaler från statsmakterna på det sätt som skedde när Britt Mogård satte till normgruppen. Jag beklagar att skolministern inte vill följa Britt Mogårds exempel, för det var bra. Det nådde fram till läraren i klassrummet. Hur vill skolministern hjälpa lärarna?

Instämmer skolministern i Erland Ringborgs yttrande att vi måste vara

beredda att ompröva i första hand högstadiets organisation och arbetsformer för att skapa en bättre arbetsmiljö och visa större hänsyn till individuella variationer?

Anf. 8 BJÖRN SAMUELSON (vpk):

Herr talman! För ungefär ett år sedan diskuterade Bengt Göransson och jag mobbningsfrågan. Jag menade då att möjligheten till uppföljning av hur riksdagsbeslut verkar kunde vara ett sätt att förebygga mobbning. Jag tror naturligtvis inte att mobbning är ett resultat av riksdagsbeslut, men jag är av den uppfattningen att alla medel skall prövas för att få slut på eländet.

Jag betvivlar att skolan i sig kan lösa ett problem av den komplexitet som mobbning är. Självklart kan och bör skolan spela en aktiv roll inom sitt kompetensområde, men man tar sig för pannan när man i skuggan av de fall av grovt våld som har begåtts i skolan läser regeringens förslag till nedskärning av resurser till skolan. Anser skolministern att de pengar som nu tas bort bara har gått till några rastvakter, som han uttryckte det i ett nyhetsinslag i TV?

Trakasserier och våld i skolan visar en brist hos skolan – man har delvis misslyckats med att ge eleverna förmåga att samverka och att se konsekvenser. Den som mobbar måste sakna dessa förmågor. Mobbare klarar inte att tänka i samverkans- och konsekvensperspektiv. De förmår helt enkelt inte att inse vad som händer när de mobbar. De saknar ofta helt förmågan att känna offrets situation.

Brister i förmågan att kunna samverka och se konsekvenser är inget metafysiskt fenomen utan är snarare en logisk följd av bl. a. skolans arbete. Låt mig ge ett exempel. Först får man i skolan höra att man skall samarbeta. Sedan övergår helt plötsligt samarbete till fusk, då prov skall göras och betyg sättas. Det är tråkigt att skolministern inte använder sin möjlighet att skapa en förändring på detta område. Det kan tyckas vara ett litet problem, men det är ett stort hinder för att uppfylla läroplanens intentioner.

Ett fall av mobbning som leder till självmord är ett fall för mycket. Nu måste skyggklapparna bort. Alla hinder för att uppfylla läroplanens mål om samverkan, demokrati och kritiskt tänkande skall rivs. Alla skall kunna forma sin framtid, alla skall ha rätt till bostad och arbete, ha rätt att drömma och även en rimlig chans att kunna uppfylla sina framtidsdrömmar om en egen lya, ett eget arbete. Alla skall kunna känna stolthet över att kunna göra rätt för sig. Ingen skall behöva mötas av orättvisa betyg. Ingen skall behöva mötas med batonger när de strider för en bostad, ingen skall behöva känna förnedringen av arbetslöshet.

Det värsta man kan göra med en ung människa är att lämna henne i ovisshet. Tyvärr är det vad som sker i dag. Det finns en majoritet för förändring i denna kammare, Bengt Göransson. Använd den!

Sedan tror jag också att skolan måste ta till vara den sociala, politiska och kulturella erfarenhet av verkligheten som eleverna naturligtvis har med sig in i skolan.

Jag läste under julen litet lyrik av bl. a. Claes Andersson. Han skriver ungefär så här i en liten dikt: "Villkor är kunskap. Kunskap kan förändra villkoren." Dessa små ord skulle skolan kunna ha stor användning för. Om vi

arbetar för att uppfylla de övergripande mål som finns i Läroplan för grundskolan och inte fattar beslut som sanktionerar en social nedrustning av vår skola, tror jag att dessa små ord skulle kunna få praktisk verkan för alla elever i skolan.

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om våldet i skolan och
lärarnas arbetssituation*

Anf. 9 CHRISTER EIREFELT (fp):

Herr talman! Jag hade egentligen inte för avsikt att gå in i debatten, hur intressant och viktig den än är. Jag är därför inte så förberedd som jag kanske borde vara. Eftersom debatten delvis har kommit att handla om situationen vid en skola som jag något känner till – jag har två ungdomar som har gått där nyligen och en tredje som snart skall börja – vill jag helt kort redovisa några synpunkter.

Naturligtvis är det djupt tragiskt när en ung människa är så förtvivlad att han eller hon inte ser någon annan utväg än att ta sitt liv.

Naturligtvis måste alla som på ett eller annat sätt kan påverka dessa saker göra allt för att sådant här inte skall ske igen. Det som redan hänt går ju inte att göra ogjort.

Naturligtvis är det oerhört angeläget att på alla sätt ta itu med mobbning.

Men samtidigt är jag rädd för att man snarare försvårar än underlättar det arbete med utbildning, information och kontaktförbättring som måste till, om man framför allt söker efter syndabocker. Jag tror man då lätt drar uppmärksamheten ifrån de grundläggande problem som nästan ingen av oss helt kan avsvära sig ansvaret för.

På Falkenbergs gymnasium arbetar man sedan flera år tillbaka ambitiöst med den långsiktiga utvecklingen av skolan, där målsättningen – en gymnasieskola för alla – betyder att varje elev efter sina förutsättningar skall få den utbildning som han eller hon önskar. Man har kurser om klassföreståndarrollen och om lärarrollen, och man försöker utveckla elevdemokratien. Jag vågar alltså påstå att man på den här skolan är minst lika uppmärksam på svårigheter som på annat håll, och man arbetar också intensivt med att komma till rätta med dem.

Jag tycker att våra ansträngningar skall gå ut på att stödja detta arbete, på Falkenbergs gymnasium lika väl som på alla andra skolor. Det är viktigare än att anklaga. Och framför allt har vi ett gemensamt ansvar för att bygga ett samhälle där våra ungdomar känner att de har en funktion att fylla. En utbildning som känns meningsfull eller ett arbete som man trivs med – det är den målsättning jag tycker vi måste ha.

Anf. 10 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Den debatt som vi nu för om mobbning, våld och arbetsmiljöfrågor i skolan visar, tycker jag, tydligt hur svåra och komplexa frågorna är. Jag ser med tillfredsställelse den mycket nyanserade debatt som förs. Särskilt vill jag nämna det som Ulla Tillander och Ingrid Ronne-Björkqvist tar upp.

Ingrid Ronne-Björkqvist som läkare talar mycket insiktsfullt om både behovet av åtgärder när något har hänt och behovet av att avstå från någon form av repressalier, som kan tolkas såsom hämnd eller såsom en upptrappning av våldet. Jag tror det är viktigt att understryka även detta. Ingrid

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om våldet i skolan och
lärarnas arbetssitua-
tion*

Ronne-Björkqvist nämnde att man inte kan utpeka hela grupper som skyldiga till mord, osv. Det är viktigt att hantera dessa frågor varsamt.

Ulla Tillander pekar på att det som händer naturligtvis på många skolor upplevs som starkt oroande. Mitt svar skall nog ändå inte ses som ett svar i syfte att lugna där lugn inte finns. Det vill ge en realistisk verklighetsbeskrivning för att vi skall kunna gå in och lösa problemen där de verkligen finns.

Naturligtvis kan jag liksom Ulla Tillander säga att detta är problem som är hela samhällets, men när man har ett akut problem på en viss skola på en given ort, är det inte realistiskt att säga: Detta är hela samhällets problem. Där måste man fråga sig: Vad gör vi just i det här fallet, när en enskild ung människa är utsatt, plågad och riskerar att bli förstörd?

När Ulla Tillander efterlyser verkligt konkreta åtgärder för att förbättra lärarnas arbetsmiljö, får jag säga att den konkretionen sannerligen inte är så lätt att åstadkomma på varje punkt. Jag noterar att när Larz Johansson och Björn Samuelson skall konkretisera sig handlar det företrädesvis om att anse att anslagen, pengarna, är konkretion. Larz Johansson går vidare och säger att vi skulle kunna göra mindre klasser och ha en annan fördelning och mindre skolor. Men titta på den redovisning som har gjorts av psykologiprofessorn Dan Olweus i den bok han publicerade i höstas, där han konstaterar att det inte finns några sådana samband klarlagda som att mobbning är någonting som finns i storstäder men inte på landsbygden. Mobbning dyker plötsligt upp i små skolor med 100 elever, medan skolor med 800 elever kan vara fria från det. Mobbning uppträder i klasser som har 15 och 19 elever men kan vara borta i klasser som har 30 elever.

De klara sambanden finns alltså inte, och det betyder att de generella åtgärder som man kan vidta med hjälp av allmänna resursförstärkningar inte löser mobbningsproblemen. Den insikten tycker jag man bör ha.

Detta är också skälet till att vi, i en situation där vi måste hushålla med våra resurser, har valt att föreslå sådana besparingar där kommunerna har möjlighet att gå in men ändå i grunden säkra den klassorganisation och den undervisning vi har och säkra förekomsten av de skolor vi har. I övrigt skall jag avstå från budgetdebatt till dess att vi får tillfälle att föra den senare i vår.

Ingrid Ronne-Björkqvist tar upp frågan om arbetsmiljölagen. Låt mig säga att det naturligtvis är riktigt att den är en ramlag och att det saknas tillämpningsföreskrifter. Men en arbetsmiljölag i sig – även med tillämpningsföreskrifter – undanröjer inte mobbning, om vi inte vet exakt vilka åtgärder och sanktioner som skall skrivas in i en sådan lag.

Alf Wennerfors, som jag ett ögonblick vill uppehålla mig vid, beskriver mig som en stor alkoholliberal. Det är överraskande för en som har varit godtemplare i sin ungdom. Tidigare har jag haft det intrycket att snarare Alf Wennerfors är den som har intresserat sig för att även unga människor skall ha tillgång till alkoholdrycker. Det har inte jag gjort. Jag har exempelvis aldrig uttalat mig för mellanölet.

Vad jag har påpekat är att de händelser som redovisas i interpellationen sannerligen inte är någonting som skolan kan gå in och lösa. Jag tycker faktiskt att de som förser ungdomar på ett universitet med öl för öldrickningstävlingar har ett större ansvar än de lärare som har undervisat dessa ungdomar fram till slutet av gymnasieskolan. Jag tycker att den skola de är på

kan ta ett ansvar i det stycket – men vi talade nu inte om universitetens ansvar.

Mobbning är heller inte någonting som har kommit på senare tid. Alf Wennerfors. Jag rekommenderar läsning av en av de klassiska mobbnings-skildringarna, Louis De Geers ungdomsböcker om den exklusiva internatskolan Singleton i England, som mycket klart beskriver detta.

Jag delar Ann-Cathrine Haglunds uppfattning att man måste betona föräldraansvaret, men jag kan inte se att en sänkt skolpliktsålder eller en förändring av grundskollärautbildning skulle vara antingen en lösning eller en orsak till mera våld. Faktum är att vi nu diskuterar en situation, där det finns lärare som inte är utbildade enligt den nya lärarutbildningen, så den kan knappast vara en förklaring till vad som har hänt.

I övrigt ber jag att få återkomma i en senare replik med ytterligare några synpunkter.

Anf. 11 ULLA TILLANDER (c):

Herr talman! Skolans problem och samhällets problem – de problem som vi diskuterar kan naturligtvis inte alltid lösas på skolan. Även andra delar av samhället måste känna sitt ansvar, t. ex. regering och riksdag. Har skolan problem får detta också konsekvenser för samhället.

På varje skola finns det resurser för att hjälpa de elever som har problem. Detta sker med insatser som i många fall är någorlunda framgångsrika. Men tyvärr hjälper inte alltid ansträngningarna. Till slut är skolans resurser uttömda och skolan står maktlös. Jag tänker på Bengt Göransson's understrykande av att man måste ha en realistisk verklighetsbakgrund. Man måste vara medveten om att det kan vara fråga om elever som trots intensiva insatser från den enskilda skolans sida ändå inte kan anpassas till de elementära krav som den sociala gemenskapen ställer och som är nödvändiga för allas trivsel. Detta gäller egentligen alla arbetsplatser, och skolan är en arbetsplats.

Eleverna måste få hjälp på annat sätt och inte under tystnad lämnas åt sitt öde. De elever som det här rör sig om är skoltrötta, ängsliga, deprimerade och orkar inte längre hänga med i undervisningen. De stör arbetsron i klassen, är oroliga, har stora koncentrationssvårigheter, och är extremt passiva eller aggressiva. Ofta råkar de i konflikt med kamrater, skolkar mycket eller vägrar helt att komma till skolan. De driver omkring på måfå på skolgårdar och i korridorer och kommer och går helt oberoende av tider och schema. Tendenser till gängbildning bland dem som hamnar utanför det reguljära skolarbetet skapar sedan, som ringar på vattnet, otrivsel och otrygghet. Hela skolans miljö präglas negativt. Då inställer sig en stämning som för tankarna till mobbning och maffia.

Det är den situationen i många skolor som ligger bakom krav på åtgärder för att man skall kunna förbättra arbetssituation. Bl. a. Göteborg har efterlyst åtgärder, men det är inte bara där som man har de här problemen. Därom vittnar bl. a. den debatt som vi för här i dag.

Anf. 12 INGRID RONNE-BJÖRKQVIST (fp):

Herr talman! Jag håller med statsrådet om att tillämpningsföreskrifter inte undanröjer mobbning, men föreskrifterna kan, om de är riktigt utformade, göra oss medvetna om vad som är på gång och om hur pass omfattande skadorna är. Vi kan få hjälp att undanröja orsakerna till skadorna. Vid det här laget vet vi mycket väl att en mycket stor del av kroppsskadorna uppstår i skolan, en tredjedel av "olycksfallen". Många skador orsakas av elevernas våld mot varandra.

Jag vill alltså framhålla att arbetsmiljölagen skulle kunna bli ett alldeles utmärkt instrument, om man kan inspirera arbetarskyddsstyrelsen till att äntligen, efter åtta år, formulera tillämpningsföreskrifter. Det vore bra om statsrådet kunde ta fram den sex år gamla rapporten från skolöverstyrelsen och se litet närmare på den. Där föreslås att regeringen vidtar de författningsmässiga åtgärder som erfordras för att det skall bli möjligt att tillämpa arbetsmiljölagen. Detta skulle innebära att man t. ex. registrerar inte bara svåra skador utan också tillbud, alldeles som i arbetslivet. (Skrubbsår t. ex. räknas som tillbud. Det beräknas att det inom industrin inträffar tre tillbud på varje skada.) Man ställs inför frågan varför någonting har inträffat och vilken åtgärd som är lämplig för att det inte skall bli en upprepning. Man får också en uppfattning om hur stort problemet är.

En annan sak som man kanske borde överväga är en fränvaroregistrering. Man kunde notera hos skolhälsovården hur ofta elever är borta. Vidare kunde man kalla till en särskild hälsokontroll och ge tillfälle till samtal med en skolsköterska, om en elev gång på gång är korttidsfrånvarande. På detta sätt arbetar man ju inom företagshälsovården. Jag vet inte vilka förslag som är bra, men man borde i alla fall se på saken. Det är mycket viktigt att vi får tillämpningsföreskrifter. Nog måste väl statsrådet hålla med om att den här biten när det gäller tillämpning av arbetsmiljölagen skulle kunna vara bra också för eleverna i årskurserna 1-6. På låg- och mellanstadierna behöver man kanske inte ha en lag för att allt skall fungera på det sätt som avses.

Anf. 13 LARZ JOHANSSON (c):

Herr talman! Skolministern säger att Björn Samuelson och Larz Johansson inte har några konkreta förslag. Apropå vad jag sade om skolstorlekar återopade han sedan någon professor – jag uppfattade inte namnet –, som hävdar att det inte finns något samband mellan skolstorlek å ena sidan och oro och mobbningsbekymmer å andra sidan. Det skulle inte heller ha något att göra med klasstorlek. Jag bestrider, Bengt Göransson, bestämt dessa påståenden. Jag faller inte till föga bara därför att någon professor i någon avhandling har gjort sådana här uttalanden. För min del har jag för mycket erfarenhet och för många referenser i skolvärlden för att göra detta.

Jag föreslog andra konkreta saker, men fick inget svar. När kommer förslag som skulle kunna stärka elevdemokratien i skolan och ge eleverna större inflytande och därmed också ansvar i skolan? När kommer förslag med åtgärder mot videovåldet, som en mycket stor majoritet av människorna i samhället anser ha stor betydelse i detta sammanhang?

Bengt Göransson sade att han inte tänker ta upp någon budgetdebatt. Nej, det skall vi inte göra, men eftersom besparingarna i år utslutande handlar

om social nedrustning i skolan har de faktiskt ett visst samband med den diskussionen. Vi säkrar den undervisning som skolan har. sade Bengt Göransson. Resurserna för särskilda åtgärder i skolan, som ju till stor del försvinner, består av två delar. Det finns en särskild del som går till handikappade elever, och den kommer att finnas kvar. Sedan finns det en allmän del, och det är den största delen. Den försvinner nu helt och hållet. Den allmänna delen skall till minst hälften användas för undervisningsändamål. Detta känner skolministern till. Och därför går det inte att stå här och säga att "vi säkrar undervisningen i skolan". 71 milj. kr. försvinner ur förstärkningsresursens icke undervisningsbundna del, och det är, som Björn Samuelson sade, inga rastvakter som försvinner. Det handlar om obligatorisk schemalagd verksamhet. Man beräknar att ungefär 60 speciallärare försvinner i Stockholms kommun. Om Bengt Göransson hävdar att sådana saker inte har med den här debatten att göra är Bengt Göransson illa ute.

Jag kan rekommendera till läsning ett brev som jag tror att också skolministern har fått. Det kom från skoldirektören i Stockholm, tidigare departementsråd på utbildningsdepartementet och överdirektör i skolöverstyrelsen. Jag påstår att han vet vad det här handlar om. De konsekvenser som han säger att årets besparingar kommer att få, inte minst i Storstockholmsområdet, är förödande för skolan, och de motverkar sannerligen inte de tendenser till oro, våld och mobbning som vi nu diskuterar.

Anf. 14 ALF WENNERFORS (m):

Herr talman! Hur kunde det ske som skedde i Falkenberg – två fall av allvarlig mobbning? Vem har ansvaret? Varför har det gjorts så litet rent konkret, till vardags?

Jag har sett efter hur Hallandstidningarna har bevakat det som hänt. En enorm mängd läsare har lämnat synpunkter, och jag ber att här få citera vad en person skrivit i Hallands Nyheter. Det står bl. a. följande: "I samband med fall av mobbning här i Varberg och i Falkenberg krävde jag för sex år sedan i upprop tillsammans med ett stort antal föräldrar, att länskolnämnden skulle utfärda riktlinjer för ingripande vid fall av mobbning. Vår begäran bifölls inte." Det var en syo-funktionär som skrev detta.

Samma dag kunde man läsa i Dagens Nyheter om skoldirektörens rapport till skolministern och skolöverstyrelsens chef. Det framgår där att först nu skall en Hem och skola-förening bildas, att regelbundna klasskonferenser skall införas, att frånvarokontrollen skall aktiveras, att det snabbt skall vidtas åtgärder mot skolk, att det skall bli bättre tillsyn under icke-lektionstid samt att det skall anordnas kurser för lärare och föräldrar om mobbning. Det är en lång lista med åtgärder som har försummats under många år. Låt mig säga att Falkenberg är ett exempel där underlåtenhetssynder, nästan tjänstefel, har begåtts. Det finns andra exempel i andra skolor.

Jag kan inte, som en vanlig riksdagsman i opposition, göra någonting åt detta som sker i en del skolor ute i landet, men en skolminister kan aktivt vidta åtgärder, liksom skolöverstyrelsen, länskolnämnden, skoldirektör och rektor kan. Varför har de då inte gjort tillräckligt under dessa år, ända sedan 1982? Händelserna under 1986 tyder på att det har skett alldeles på tok för litet.

Det var verkligen inte min avsikt att beskriva statsrådet som en alkoholliberal politiker. När jag läste svaret föreföll det mig som om statsrådet såg alkoholbruket som en förmildrande omständighet, men det är möjligt att jag misstolkade det. Varför kommenterade inte statsrådet sin syn på 1 § i skollagen?

Anf. 15 ANN-CATHRINE HAGLUND (m):

Herr talman! Jag har inte sagt att enbart sänkt skolpliktsålder skulle göra skolans arbetsmiljö bättre. Däremot har jag givit exempel på flera åtgärder som tillsammans skulle göra att skolan bättre kan anpassas till varje elev och bli meningsfull för var och en. Det gäller att stärka föräldrarna genom att ge valfrihet, förändra skolans organisation samt stärka lärarna, inte minst genom att låta lärarutbildningen ge dem goda kunskaper.

Erland Ringborg har i en intervju i Skolledaren sagt följande när det gäller utslagning, våldstendenser och arbetsmiljö i skolan:

”Det kanske inte går att ha en undervisning anpassad efter ett genomsnitt. För vissa elever ska det kanske få ta längre tid än nio år att klara grundskolan.

Större hänsyn till individuella variationer, ökad organisatorisk smidighet och möjligheter att prioritera vissa baskunskaper och basfärdigheter på bekostnad av annat, i sig aldrig så angeläget, måste skapas.”

Jag tolkar detta uttalande av Erland Ringborg som ett stöd för det jag har sagt om de organisatoriska förändringar som måste ske.

Vad som är mycket viktigt just nu är att lyfta fram skolans fostrande roll, att ge riktlinjer som når fram till lärarna i klassrummen. Jag var själv lärare när normgruppen tillsattes av Britt Mogård, och jag vet vilken betydelse den hade. Den gav en signal direkt till oss i klassrummen, ett budskap som nådde fram till oss men även till föräldrar och elever, och den stärkte oss i vår roll som lärare.

Jag vill därför upprepa mina frågor: Hur vill skolministern lyfta fram den fostrande rollen i skolan? Instämmer skolministern i Erland Ringborgs yttrande?

Anf. 16 BJÖRN SAMUELSON (vpk):

Herr talman! Pengarna blir konkretion för Larz Johansson och Björn Samuelson, säger Bengt Göransson. I sitt svar talar Bengt Göransson om brister i arbetsmiljön, nedsliten utrustning och dåliga skollokalerna. I vetskap om att socialdemokraterna tillsammans med folkpartiet beskär kommunernas ekonomi är det inte så konstigt att även en minister söker en mö i folkpartiet, och då förstår man att resurser inte kan bli konkretion, inte ens för en skolminister.

Elevdemokrati kostar ingenting. Att ta bort de orättvisa betygen kostar ingenting. Att ta till vara och utgå från elevernas villkor kostar ingenting. Att säga nej till batonger kostar ingenting. Att främja läraryrket kostar ingenting. Att säga nej till våld i skolan kostar ingenting. Men att skära ned resurser, som kan användas för att nå övergripande mål och för att motverka en social utslagning i skolan blir till slut mycket dyrt. Bengt Göransson.

Anf. 17 CHRISTER EIREFELT (fp):

Herr talman! Jag måste komplettera den information jag lämnade när det gäller den aktuella skolan, därför att beskrivningen annars blir alltför orättvis. Det är självfallet riktigt att påstå att det inte har gjorts tillräckligt, vare sig på denna skola eller på de andra platser där sådana här tragiska händelser inträffar. Det är emellertid fel att påstå att ingenting har gjorts hittills, utan att dessa händelser har utlöst en verksamhet.

Den aktuella klassen har varit föremål för åtgärder sedan det blev känt vad som hade skett, och det har vidtagits åtgärder även i de andra fallen. Fortbildningen har inte kommit till stånd med anledning av dessa händelser, utan det har sedan länge bedrivits en mycket ambitiös fortbildning med kursprogram för lärarrollen, klassföreståndarrollen osv. Nya system för frånvarokontroll har också prövats sedan länge.

När man talar om två allvarliga fall just vid denna skola bör man känna till att det var ett och ett halvt år sedan pojken i det ena fallet gick på skolan. Han var därefter borta i ungefär ett år och gick på en skola i en annan stad en termin. Detta inte sagt för att på något sätt förringa problemen eller försköna situationen på just den skolan, men vi gagnar inte saken om vi tar som utgångspunkt att leta efter syndabockar. Jag tror tvärtom att vi då drar uppmärksamheten från de verkliga problemen, och det vore synd.

Anf. 18 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Jag vill upprepa för Björn Samuelson att mitt påpekande om resurserna inte är ett försök att förneka det förslag som läggs fram i årets budgetproposition. Det måste göras en avvägning för att det, bl. a. med en gemensam finansiering, en regionalpolitisk satsning, skall bli möjligt för orter att existera; för företag att finnas kvar på och för medborgare att bo kvar på sina hemorter, där det skall finnas skolor. En budget på 43 miljarder måste också i några stycken medverka till det. Vi har då valt att koncentrera de statliga insatserna på det som är statens ansvar, nämligen undervisningen i skolan. Detta är fakta. Vi får i övrigt återkomma till den diskussionen.

Jag noterar att det alltid är de generella åtgärderna som redovisas. Larz Johansson hänvisar till den typen av åtgärder, t. ex. mindre klasser och mindre skolor. Han säger att han inte tror på Dan Olweus, men man behöver inte tro på varje professor, inte ens på alla professorer tillsammans. Det kanske är angeläget att Larz Johansson stiger upp i talarstolen och säger att han intygar att han aldrig har hört talas om någon liten skola där man haft mobbningsproblem. Det gör inte Larz Johansson, därför att han naturligtvis vet att det finns sådana skolor.

Om det vore så enkelt att mobbning bara förekom i stora grupper! Men mobbning förekommer ju i familjer, och det förekommer i syskongrupper om exempelvis tre stycken att ett syskon mobbas. Det jag pekar på är att detta faktiskt är ett mycket allvarligt, ett mycket komplicerat problem, som inte kan lösas med generella metoder. Är det så att enbarnsfamiljens barn alltid är lyckligare än trebarnsfamiljens? Det går inte att i kvantitativa termer beskriva mobbningseffekten.

Utän att fortsätta den alkoholpolitiska diskussionen vill jag också säga några ord till Alf Wennerfors, som gjorde ett mycket häftigt angrepp på

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om våldet i skolan och
lärarnas arbetssitua-
tion*

tidningsartiklar rörande skolledning och skolstyrelse i Falkenberg. Det är möjligt att han har rätt. Men jag har icke fått sådana uppgifter att jag är beredd att biträda Alf Wennerfors uppfattning här i dag. Jag hade en lång genomgång med skoldirektören i Falkenberg, där han redovisade olika åtgärder. Jag kan inte stå här i talarstolen och vara domare då det gäller vem som har rätt eller fel i detta fall. Väldigt mycket av de diskussioner som förs i media handlar ju om vem som har gjort rätt och vem som har gjort fel. Det vi *här* diskuterar är hur vi skall kunna skapa sådana förutsättningar att dessa problem inte behöver uppstå igen. Det är detta diskussionen handlar om.

Jag delar uppfattningen att man skall ge tid åt den som behöver ha tid, Ann-Cathrine Haglund. I själva verket känner jag en viss upphovsrätt till formuleringen, eftersom jag använde den i en budgetproposition häromåret då det gällde kampen mot utslagningen. Jag sade: Vi måste se tiden som en resurs i skolan och vara beredda att ge tid åt den elev som behöver ha ytterligare tid för att lära sig. I det stycket behöver jag alltså inte särskilt solidariserar mig med uttalanden som andra har gjort. Jag nöjer mig med att upprepa mitt eget uttalande.

Men jag kan samtidigt konstatera att det jag fått redovisat för mig ger inte belägg för att det genomgående är de barn som har svårt att lära sig som vare sig mobbar eller utsätts för mobbning. Så enkla är inte sambanden. Även därvidlag finns således en rad mycket svåra orsakssamband, som vi inte utan vidare kan klarlägga.

Dan Olweus skrift är *ett* inlägg i diskussionen. Och jag kommer i nästa vecka att ta kontakt med den erfarne läkaren Peter Paul Heinemann som även han har ägnat sig mycket åt mobbningsproblemen samt be honom att förse utbildningsdepartementet med en analys av några av de fall som har förekommit. Jag gör detta för att vi från en läkare med erfarenhet på det här området skall få ett material som kan ge oss ytterligare underlag för olika överväganden och bedömanden.

Så till några konkreta frågor!

Hur går det med videovåldsutredningen? Ja, det är en mycket omfattande utredning, eftersom den berör yttrandefrihetslagstiftningen. Det kommer en delrapport i slutet av våren – en kartläggning – och det kommer en slutrapport vid årsskiftet, enligt de uppgifter jag i dag har.

När det gäller "Skola för delaktighet" vill jag nämna att jag inom kort kommer att lägga förslag om att tillsätta en parlamentarisk beredning för skolans styrfrågor, där vi får anledning att föra in de olika grupper och organ som skall svara för skolans ledning och skolans styrning. Jag förutsätter att vi i det sammanhanget också får möjlighet att väga in frågor av denna typ.

Slutligen några ord till Ingrid Ronne-Björkqvist om tillämpningsföreskrifternas roll. Självfallet kan tillämpningsföreskrifterna hjälpa oss att ställa de rätta frågorna. Jag tror att en av de mest konkreta punkterna att gå in på är att trots allt möjliggöra för elever att delta i ett skyddsarbete, för det kan ha ett pedagogiskt värde att eleverna knyts till arbetsmiljöarbetet. Av det skälet är jag litet ledsen över att arbetsmarknadens parter ännu inte har lyckats lösa den frågan. Men vi har bra arbetsmarknadsparter i det här landet – de kommer säkert att lösa frågan nu.

Anf. 19 ULLA TILLANDER (c):

Herr talman! Det är självklart så att även de problem som vi nu diskuterar har med skolans ekonomiska resurser att göra. Från centerns sida har vi krävt att skolan skall få behålla sina resurser. Det är en viktig förutsättning för att upprätthålla skolans kvalitet, anser vi. Om man, som regeringen gör, är efter år ser skolan som ett sparobjekt kommer den alarmerande situation som man har i många skolor att förstärkas.

Jag skall bara kommentera en punkt i statsrådets svar, med anledning av diskussionen om små och stora skolor. I svaret säger statsrådet att all skolans personal skall ingripa när mobbning och annan råhet förekommer. Detta är lätt att säga. Men jag vet att det finns många lärare – på låg- och mellanstadiet och även på högstadiet – som varken kan eller vågar säga till elever i andra klasser. De tycker att det är meningslöst att säga till elever på högstadiet. Lärarna möts av en axelryckning, ett överlägset leende eller ett förnedrande kraftuttryck och kanske av åskådaringens gapflabb. En sådan tendens är mycket starkare i en stor skola än i en liten.

I en dylik situation är rådet att ingripa inte mycket värt. Egentligen avslöjar det att skolans högsta ansvariga står ganska rådlösa och rådvilla. Det vore ett steg framåt om man insåg detta. Då skulle man kunna ställa sig på samma nivå som lärarna, och vi kunde med gemensamma krafter börja om från början.

Anf. 20 LARZ JOHANSSON (c):

Herr talman! Jag blir litet besviken över skolministerns debatteknik när han försöker utmana mig att gå upp och säga att mobbning aldrig skulle kunna förekomma i en liten skola. Det är ju inte detta resonemang vi för. Vad jag hävdar är att det finns ett samband mellan skolstorlek och oro och våldstendenser i skolan. Sådant är vanligare i större skolor, det är allvarigare i större skolor och det är framför allt svårare att upptäcka i större skolor.

Skolministern säger vidare att det hjälper inte med generella åtgärder. Men resurser av den typ som vi har diskuterat och som nu kommer att försvinna – resurser som i och för sig är generella till sin karaktär – är ju ändå behovsriktade. Det är mycket klart utsagt ända från tillkomsten att dessa resurser skall styras dit där behoven är som störst. SÅS-resursens allmänna bit fördelas ute i länen just utifrån dessa utgångspunkter – riktas mot kommuner där man har sociala problem, där man har mycket invandrare, där man har hög andel obehöriga lärare och där man har en lång rad problem som gör att skolarbetet är tyngre och kräver större resurser. Man riktar alltså resurserna speciellt dit där behoven är som störst. Även om åtgärden eller resursen kan kallas generell, så är den alltså klart behovsriktad.

Jag skulle önska att skolministern tog avstånd från det påstående han gjorde här och som han har gjort i massmedia, att man värnar undervisningen, säkrar den undervisning som skolan har. Skolministern är ju lika medveten som jag om att SÅS-resursens allmänna del – och det är fråga om mycket pengar, Bengt Göransson – till minst hälften skall användas för undervisningsändamål. För några år sedan hette det att den till minst en tredjedel skulle användas för undervisningsändamål, men detta har skärpts till minst hälften, just av de orsaker jag nämnt. Detta tycker jag att Bengt Göransson skall erkänna.

Anf. 21 ALF WENNERFORS (m):

Herr talman! Vi kan inte sätta oss till doms över detta, säger skolministern. Nej, det är möjligt att skolministern inte kan diskutera saken här i kammaren – det kan jag ha förståelse för. Men det är som politiker i oppositionen som jag frågar: Vem har ansvaret?

Jag menar att det som har skett och det som sker i skolan tyder på att det har gjorts för litet sedan 1982.

Under de senaste veckorna har jag talat med åtskilliga skolmänniskor och med föräldrar. En skolledare i Haninge uttryckte sig på följande sätt: Det är ofattbart att sådant här kan ske. Varje lärare, varje skolledare, varje vuxen i en skola har ett stort ansvar för vardagstillvaron i sin skola. Varje förälder måste ta sitt ansvar.

Skolledaren säger att han nyligen i samband med sin pensionering har skrivit ett brev till sin personal där han uttryckt sig på följande sätt, vilket jag tycker kan vara en bra avslutning och kanske tolka också min syn på hur det bör vara i skolan: Jag har en dröm, som egentligen borde vara en självklarhet, att varje elev och varje vuxen dagligen kunde gå med lätta och glada steg till skolan och där uppleva trygghet, värme och omtanke. Vi borde alla få arbeta bland vänner. Då presterar vi mest och bäst.

Allra sist: Det är klart att de som lyssnar, herr skolminister, och de som läser protokollet efteråt nästan skulle kunna säga att riksdagsmännen utövar något slags vuxenmobbing mot skolministern. Det gör vi verkligen inte. Även om vi kan vara kritiska vill vi samtidigt uppmana skolministern att göra så mycket han någonsin kan, och då skall vi också stödja honom.

Anf. 22 ANN-CATHRINE HAGLUND (m):

Herr talman! Det är mycket bra att skolministern så klart säger sig dela uppfattningen att man skall ge mer tid till den som behöver tid. Men mina förslag innehöll mer av åtgärder för att ge eleverna en skola som passar var och en, och det sades också mer i SÖ-chefens yttrande. Det hade varit bra om skolministern också hade instämt i att eleverna behöver ha fler valmöjligheter. Det behövs ett mer flexibelt lägstadium, sänkt skolpliktsålder, mer frihet att välja skola, möjligheter att komplettera det man av olika skäl har missat. Det är oerhört väsentligt att skolan är anpassad efter varje elev och att varje elev får välja efter sina förutsättningar, får tid att öva – det är vi överens om – och att utvecklas efter sina förutsättningar. Då blir skolan mera meningsfull.

Jag beklagar att skolministern inte här tagit upp hur man skall stärka lärarrollen och skolans fostrande roll. Det är avgörande. Skolans fostran måste gå hand i hand med undervisningen. Det är inte så lätt att undervisa, och det är inte lätt att öva eller inhämta kunskaper och träna färdigheter, om det är bråkigt i klassrummet eller om man mobbas. Skolans centrala uppgift att ge kunskaper och färdigheter sätts åt sidan i dagens situation.

I och för sig har skolministern i sitt svar redovisat åtgärder som vidtagits, men det är för det mesta centrala åtgärder, och jag är rädd att dessa inte når till klassrumsgolvet. Det vore oerhört värdefullt för den här debatten att få svar på frågan hur skolministern vill lyfta fram den fostrande rollen för att göra skolan bättre.

Överläggningen var härmed avslutad.

Anf. 23 Statsrådet BENGTT GÖRANSSON:

Herr talman! Alf Svensson har frågat utbildningsministern om denne anser att det ur demokratisk synvinkel är rimligt att programföretagens eventuella brott mot avtalet med staten när det gäller spegling av politiska partier endast i efterhand kan föranleda reprimander från radionämnden. Alf Svensson har – för det fall utbildningsministern inte anser det – frågat om denne kommer att vidta åtgärder, t. ex. ta initiativ till överläggningar med Sveriges Radios koncernledning för att förmå företaget att leva upp till avtalets innebörd.

Arbetet inom regeringen är så fördelat att det är jag som skall svara på interpellationen.

Mitt svar på Alf Svenssons första fråga är: Ja! Därmed är det inte aktuellt att svara på den andra frågan. Skälet till mitt svar är följande.

På radio- och TV-området finns ett lagstadgat förbud mot censur. En myndighet eller annat allmänt organ får inte förhandsgranska det som ett programföretag tänker sända. Denna inställning är gammal och har varit politiskt odiskutabel.

Den verksamhet som bedrivs av Sveriges Radio-koncernen står i allmänhetens tjänst. Den skall vara självständig, dvs. programverksamheten skall stå fri i förhållande till såväl staten som till andra maktcentra. Censurförbudet, som finns i radiolagen (1966:755), kompletteras därför med en föreskrift om att programföretagen ensamma avgör vilka program som skall förekomma i deras sändningar. Företagen skall därvid iaktta bestämmelserna i övrigt i radiolagen och i resp. företags avtal med staten.

Radionämnden granskar i efterhand om programföretagen utövat sin sändningsrätt i enlighet med lag och avtal. Programföretagen förväntas ta hänsyn till radionämndens uttalande i sin framtida verksamhet.

Anf. 24 ALF SVENSSON (c):

Herr talman! Jag tackar skolministern för svaret. Bakgrunden till min interpellation är att radionämnden efter att ha studerat Sveriges Radio-koncernens bevakning av miljöpartiet under valrörelsen 1985, fällt koncernen för brott mot avtalet mellan koncernen och staten. Enligt radionämnden stred bevakningen "mot i första hand kraven på allsidighet, granskning och spegling enligt 11 § i 1979-års avtal mellan staten och Sveriges Riksradio resp. Sveriges Television".

Genom etermediamonopolet och radions och televisionens enorma genomslagskraft spelar Sveriges Radio-koncernen en betydelsefull roll när det gäller de politiska partiernas möjligheter att presentera sitt budskap för allmänheten och på så sätt också indirekt för valresultaten. Monopolet har makt att genom välvillig förmedling av information – eller genom att inte alls spegla eller negativt spegla vissa åsiktsriktningar – styra allmänhetens tyckande och tänkande. Programföretagen har således en mycket central roll i vår demokrati.

Både när det gäller nyhetsbevakningen och den speciella valrörelsebevakningen har monopolet skyldighet att spegla andra partier än de i riksdagen

Om riksradians och televisionens bevakning av de politiska partiernas verksamhet

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

Om riksradians och televisionens bevakning av de politiska partiernas verksamhet

befintliga. Radionämnden framhåller i sitt beslut, med stöd av förarbetena till radiolagen och 1979 års avtal, att programföretagen är skyldiga att "tillhandahålla en mångsidig eller allsidig information". Den skall vara "så allsidig att medborgarna får den information de behöver för att vara orienterade och ta ställning i bl. a. samhällsfrågor". Vidare skall programmen "i görligaste mån tillgodose även mindre gruppers intressen".

Radionämnden beslöt att fälla riksradiation och televisionen för brott mot avtalet mellan staten och koncernen för att koncernen inte förmått att leva upp till avtalet, vilket i detta fall måste betraktas som ytterst allvarligt ur demokratisk synvinkel. Men detta berör tydligen inte Bengt Göransson, och jag är synnerligen förvånad över det.

Radionämnden hävdar att "samtliga här nämnda skyldigheter får enligt nämndens mening speciell aktualitet i samband med bevakningen av en valrörelse, med tanke på Sveriges Riksradios och Sveriges Televisions monopolställning och på deras ansvar att fungera i allmänhetens tjänst".

Herr talman! Exemplet på att koncernen avstår från att redovisa den politik som de mindre partierna företräder är närmast legio. När någon gång ett mindre parti får utrymme i monopolet ägnas dessa inslag närmast undantagslöst åt att lyfta fram udda företeelser och ovidkommande detaljer. Detta har också radionämnden funnit, och man skriver att nyhetsinslag "till stor del är inriktade på svårigheter för eller protester från partiet i olika avscenden".

När nu statsrådet svarar på min interpellation säger han att det på radio- och TV-området finns ett lagstadgat förbud mot censur. Han hänvisar till radiolagen och säger att programföretagen själva avgör vilka program som skall förekomma i deras sändningar och att företagen därvid skall iaktta bestämmelserna i radiolagen och i avtalen med staten.

Det är verkligen välkända och ständigt upprepade självklarheter. Jag tycker det borde vara genant att i detta sammanhang orda om censur. Men när två parter, staten och resp. programföretag, slutit avtal och den ena parten, programföretagen, bevisligen inte förmår leva upp till avtalets innebörd, måste det väl i all rimlighets namn vara angeläget att den andra parten, staten, tar någon form av initiativ för att diskutera det hela med den felande parten.

Det här är en fråga om demokrati och inte vilken ettöresfråga som helst. Det handlar inte om att företaget skall gå i fem statsbärande partiers tjänst utan om ett företag som skall stå till allmänhetens tjänst. Det gäller frågor som är grundläggande för vårt demokratiska system.

Vad gäller statsrådets ord om censur är det sannerligen inte en sådan jag vill ha, men det är vad som för närvarande gäller och förekommer inom monopolet. Det var detta som radionämnden lyfte fram och påpekade: mindre partiers åsikter skiljs bort under en valrörelse. Hur skall vi annars kunna förklara det notoriska uteslutandet av de mindre partierna i monopolet när det gäller t. ex. valrörelser, om det inte försiggår en selektion utifrån partiets storlek?

Herr talman! Det måste väl i ett land som kallar sig demokratiskt vara väljaren själv som avgör vilket politiskt alternativ han vill stötta? I vårt land är det, de facto, ledningarna i programföretagen som sitter och på förhand

avgör vilka partier som svenska folket skall få information om. Jag anser att så får det inte vara i en verklig demokrati. Det är åsiktsförmynderi. Så är det inte heller i något annat nordiskt land.

Jag inser att detta är en mycket känslig fråga. Naturligtvis begriper jag också att etablerade politiker inte gärna vill verka för regler som kan göra att nya partier i riksdagen kan få vara med och konkurrera på samma villkor som deras egna partier. Det är i alla fall en fråga om demokrati. Jag tycker det är förvånande att Bengt Göransson inte har någonting att säga visavi det beslut i radionämnden som föranledde min interpellation.

Anf. 25 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Jag tror att Alf Svensson grovt underskattar den svenske väljaren om han anser att denne röstar som Sveriges Radio bestämmer. Så enkelt är det inte.

Jag har i mitt svar på Alf Svenssons interpellation tagit upp ett mycket allvarligt resonemang och förklarat varför regeringen och riksdagen inte kan – och inte bör – ingripa och föreskriva hur programföretaget skall bedriva sin verksamhet. I vårt land har vi för att tillgodose det som kallas "Public Service"-funktionen – ett radioföretag som skall vara i allmänhetens tjänst – medverkat till en ägarkonstruktion som gör att det inte är staten som äger Sveriges Radio-koncernen. Ägarna är folkrörelser och andra organisationer som företräder olika grupper i samhället. Syftet med denna ägarkonstruktion är att programföretagen skall stå fria i förhållande till statsmakterna.

Då kan naturligtvis Alf Svensson stå här och säga: Ja, men här i riksdagen och regeringen är det bara snälla och hyggliga människor. Alf Svensson är hygglig och Bengt Göransson är hygglig. De tycker naturligtvis att det är rättvist när de går ut och talar om hur något skall vara. Därigenom öppnar man för möjligheten att en minister, som inte är lika snäll och beskedlig som jag, och en riksdagsman, som inte är lika snäll och beskedlig som Alf Svensson, kanske ställer andra krav.

Alf Svensson frågar: "Kan man inte ingripa, kan man inte göra något?" Det är det man kan. Det är därför vi har radionämnden. Alf Svensson säger då: Vad händer om inte företaget rättar sig efter radionämnden. Jo, vi kan säga upp avtalet. I avtalet står det: "Om det finns skäl att anta att ett programföretag i väsentlig mån har brutit mot 6 § radiolagens föreskrifter om bl. a. opartiskhet och saklighet eller mot företagets avtal med staten, får staten påkalla utredning i frågan genom utredningsmän, vilka utses enligt lagen (1929:145) om skiljemän. Om utredningen ger anledning till det får staten säga upp avtalet." Detta är den sanktionsmöjlighet vi har.

Men eftersom detta är en prövning av en valrörelse 1985 – radionämnden har givit ett utslag – tycker jag det är rimligt att Sveriges Radio-företagen får i sin programverksamhet pröva vilken slutsats man inom företaget skall dra av vad radionämnden sagt, innan staten tillsätter en utredning för att pröva om vi skall säga upp avtalet med Sveriges Radio. Jag är inte beredd att för närvarande medverka till en uppsägning av det avtal som skall förnyas i slutet av juni i år.

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

Om riksradians och televisionens bevakning av de politiska partiernas verksamhet

Anf. 26 ALF SVENSSON (c):

Herr talman! Det är ju allom bekant att svaren på denna typ av frågor beträffande monopolen är av den karaktär som här levererats av vårt vänliga statsråd. Jag underskattar inte på något sätt, Bengt Göransson, den svenske väljaren. Men jag är helt övertygad om att – om jag får välja liknelsen – skall en vara köpas måste konsumenten också veta att den finns. Det framgår tydligt av min interpellation att det inte är frågan om att jag, eller ni, skulle vilja att regeringen eller någon minister säger: Så här skall programmen vara utformade. Det handlar helt sonika om att väljaren vid val tillfället skall informeras om, och skall vara informerad om, alla de rikstäckande alternativ som står henne eller honom till buds. Valet blir annars inte av den demokratiska karaktär vi önskar.

Vi har nu sett utifrån radionämndens dom, utslag, kritik eller vad man önskar uttrycka, att det finns brister. Det har förekommit brister under samtliga val under 1960- och 1970-talen. Bengt Göransson säger: Detta får vi leva med och se vad som händer framöver. Jag anser att detta är en så allvarlig demokratisk fråga att det inte kunde vara ur vägen om Bengt Göransson i dag sade: Det är naturligtvis alarmerande. Jag förväntar mig att det sker en rättelse efter det beslut radionämnden tagit. Som jag nämnde tidigare skulle väljarna i de nordiska grannländerna aldrig acceptera den tingens ordning som gäller i Sverige. Jag inser också att de flesta politiker – om inte alla – i detta hus har kommit in i etablerade politiska förhållanden. Jag tror politikerna har svårt för att se den faktiska situation som råder för de nya politiska partierna i vårt land på det massmediala området. Jag hoppas att Bengt Göransson på ett mer frejdigt sätt än vad som har framkommit i dag skall engagera sig för de politiska minoriteterna.

Anf. 27 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Jag ber att få upprepa det jag sade i mitt svar på interpellationen: Radionämnden granskar i efterhand om programföretagen utövat sin sändningsrätt i enlighet med lag och avtal. Programföretagen förväntas ta hänsyn till radionämndens uttalanden i sin framtida verksamhet. Ansvariga för radioverksamheten är ytterst styrelserna i programföretagen, styrelsen i Sveriges Radio-koncernen och under styrelserna de programledningar som finns.

Jag är angelägen om att uttala respekt för den självständighet som företagen skall ha i förhållande till statsmakterna. Jag rekommenderar Alf Svensson att se efter i tillgängliga kataloger vilka som ingår i styrelserna. Han kanske hittar någon för vilken han har förtroende och till vilken han kan ställa den fråga han ställde till mig för att få veta hur Radioföretagen ämnar hantera de anmärkningar dessa har fått.

Anf. 28 ALF SVENSSON (c):

Herr talman! Jag hoppas jag kan hitta någon. Jag kanske kan drista mig till att vända mig till allesammans. Men det betyder väl inte att jag inte kan få ställa den frågan till Bengt Göransson? Han är ytterst ansvarig för att de avtal som existerar uppfylls någorlunda. Bengt Göransson betonar gång på gång hur angelägen han är att värna om företagets självständighet. Jag har full

förståelse för detta. Det har dock valrörelse efter valrörelse visat sig att företagens självständighet har lett till att politiska minoriteter nonchaleras. Om man skall acceptera det förhållandet i all framtid utifrån någon högttravande deklARATION om företagens självständighet så tycker jag att det är alarmerande. Jag är naturligtvis mån om företagens självständighet. Jag är också mån om – det är därför denna interpellation är framställd – politiska partiers, och då även små politiska partiers, möjligheter att komma till tals.

Ingen skall inbilla mig, herr talman, att partipolitiker alltid är så oengagerade och ointresserade av programuppläggnigen. Det är bekant för alla i detta hus att dessa självständiga företag före varje valrörelse konfererar med partiernas kanslier. Vid de tillfällena ser man emellertid noga till att de små politiska partierna inte skall göra sig besvär att delta.

Anf. 29 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Jag ber att få anteckna mig till minnes vad Alf Svensson sade i sitt senaste inlägg. Han menade att det är företagens självständighet som har lett till denna situation.

Det är just detta att vi är angelägna om företagens självständighet som är motivet för mig att nöja mig med de sanktionsmöjligheter som finns och förutsätta att radionämndens utslag behandlas i styrelserna och att man tar hänsyn till de utslagen. Det ansvarstagandet skall utövas av dem som har tagit ansvaret. Riksdag och regering skall inte vara programmakare i Sveriges Radio.

Överläggningen var härmed avslutad.

4 § Svar på interpellationerna 1986/87:90, 95 och 117 om statsbidraget till fristående skolor

Anf. 30 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Pär Granstedt och Ylva Annerstedt har frågat mig vilka kriterier som skall vara uppfyllda för att regeringen skall utnyttja den på riksdagsbeslut grundade möjligheten till undantag från kravet på tre års kvalifikationstid för statsbidrag till fristående skolor.

Elisabeth Flectwood har frågat mig varför Höglandsskolans drygt 40-åriga verksamhet som fristående skola före år 1971 inte skall anses räcka för att uppfylla kravet på tre års verksamhet för successivt införande av statsbidrag.

Frågorna har ställts med anledning av att regeringen den 13 november 1986 avslagit en ansökan från stiftelsen Höglandsskolan om statsbidrag till en fristående grund- och gymnasieskola.

Hösten 1982 beslöt riksdagen (prop. 1982/83:1, UbU 10, rskr. 63) om ett nytt statsbidragssystem för fristående skolor för skolpliktiga elever. Beslutet innebar att regeringen kan medge sådana skolor statsbidrag för deras verksamhet under vissa förutsättningar. Som grundläggande förutsättning gäller att skolan godkänts för skolpliktens fullgörande samt att skolan genom sin pedagogik eller särskilda inslag i verksamheten eller på annat sätt kan ge erfarenheter av värde för kommunernas grundskolor eller komplettera dessa

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om statsbidraget till
fristående skolor*

i något annat allmännyttigt avseende. Om inte särskilda skäl föranleder annat krävs dessutom att skolan har bedrivit sin verksamhet i minst tre år.

Riksdagen beslöt vidare i maj 1984 (prop. 1983/84:118, UbU 27, rskr. 366) om ett nytt statsbidragssystem för fristående skolor på gymnasial nivå. I propositionen redovisades regeringens syn på när det kan anses vara motiverat att staten stöder utbildning på sådan nivå vid sidan av det allmänna skolväsendet. Skolor vilkas utbildningsinnehåll i huvudsak överensstämmer med det allmänna skolväsendets och branschriktade skolor föreslogs i fortsättningen inte vara statsbidragsberättigade, medan skolor som i något väsentligt avseende till sitt utbildningsinnehåll skiljer sig från det allmänna skolväsendet och som kan anses utgöra ett värdefullt komplement till detta skulle kunna få statsbidrag även i fortsättningen. Under riksdagsbehandlingen uttalade utbildningsutskottet med anledning av motionsyrkande rörande en viss skola, att det förhållandet att elever undervisades inom en skolenhet alltifrån grundskolans lågstadium till det gymnasiala stadiet, s. k. vertikal skolorganisation, inte var tillräcklig grund för statsbidrag på gymnasial nivå.

Höglandsskolan kommunaliserades år 1973, då Stockholms kommun genom överenskommelse med stiftelsen Höglandsskolan övertog huvudmannskapet för skolan och förvärvade skolans lokaler. År 1983 beslöt Stockholms skolstyrelse att gymnasiedelen och högstadiet vid Höglandsskolan skulle avvecklas. Fr. o. m. läsåret 1985/86 är Höglandsskolan således en låg- och mellanstadieskola inom Abrahamsbergs rektorsområde.

I november 1985 godkände Stockholms skolstyrelse Höglandsskolan som fristående skola för skolpliktens fullgörande i årskurserna 1-9 fr. o. m. läsåret 1986/87. Något godkännande för gymnasiedelen erfordras inte. Verksamheten vid Höglandsskolan bedrivs emellertid fortfarande i kommunal regi, dvs. som grundskola med årskurserna 1-6.

Hos regeringen anhöll stiftelsen Höglandsskolan om statsbidrag till Höglandsskolan som fristående skola på grund- och gymnasienivå. Grunden för ansökningen uppgavs bl. a. vara, att Stockholms kommun inte längre driver skolan som en vertikalt organiserad enhet med grundskola och gymnasieskola i samma byggnad.

Den 13 november 1986 avslog regeringen ansökningen.

Vad gäller den gymnasiala nivån har riksdagen som jag nämnt, beträffande en annan skola uttalat att s. k. vertikal skolorganisation inte var tillräcklig grund för statsbidrag.

Vad avser statsbidrag till Höglandsskolan som fristående skola, dvs. årskurserna 1-9, är det enligt min mening rimligt att i likhet med vad som gäller övriga fristående skolor kräva att verksamheten som fristående skola har startat. Detta torde vara en förutsättning för att det skall vara möjligt att bedöma om skolan uppfyller de övriga kriterierna som gäller för statsbidrag.

När det sedan gäller frågan om vilka kriterier som skall vara uppfyllda för att regeringen skall utnyttja möjligheten till undantag från treårsregeln, ligger det i sakens natur, att det inte är möjligt att i förväg precisera detta. Om erforderliga särskilda skäl föreligger är en fråga som måste prövas i det enskilda fallet.

För Höglandsskolans del finns det enligt min bedömning inte skäl att frågå kravet på att skolans verksamhet skall ha bedrivits i tre år. Detta krav

har tillkommit för att en bedömning av den skolans stabilitet och kvalitet skall kunna göras innan beslut fattas om statsbidrag. Att Höglandsskolan drivits i privat regi i ett tidigare skede – före år 1973 – utgör inte ett tillräckligt skäl för att frågå kravet på kvalifikationstid.

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om statsbidraget till
fristående skolor*

Anf. 31 TALMANNEN:

Eftersom Pär Granstedt inte kan närvara vid detta sammanträde medger jag att Larz Johansson får ta emot svaret.

Anf. 32 LARZ JOHANSSON (c):

Herr talman! Jag ber att få tacka för svaret även på denna interpellation av Pär Granstedt. Bakgrunden till interpellationen är att regeringen hänvisade till kravet på en treårig kvalifikationstid när man avlog begäran om statsbidrag till Höglandsskolan. Pär Granstedt hänvisar i sin interpellation till att det finns möjlighet för regeringen att göra undantag i detta avseende.

Det kan finnas anledning att något beröra bakgrunden till att det finns en sådan här kvalifikationsregel. Skälet är naturligtvis att undvika att "lycksökare" på detta område skulle starta en skola på lösa grunder och sedan varken ha förmåga, kunnande eller resurser att genomföra projektet. Man vill också undvika att föräldrar kanske skulle lockas till att sätta sina barn i en sådan skola och att det sedan inte skulle bli något av det. Man var med andra ord tvungen att ha rätt bra resurser och ganska säkra förutsättningar innan man kunde dra i gång verksamheten, och så småningom skulle den på detta sätt även kunna sanktioneras genom statsbidrag.

Jag tycker dock att situationen när det gäller Höglandsskolan är så annorlunda: skolan finns redan, byggnaderna finns, lärarna finns och eleverna finns. Det finns alltså redan en lång rad förutsättningar som enligt min mening gör att man borde kunna göra undantag från denna treårsregel och bevilja Höglandsskolan statsbidrag. Det är klart att frågan osökt inställer sig: Kan det finnas andra skäl till att man inte vill bevilja statsbidrag?

Anf. 33 YLVA ANNERSTEDT (fp):

Herr talman! Först ett tack till skolministern för svaret. Det är onekligen så att man frestas att citera Shakespeares Hamlet när man läser det skrivna svaret – ord, ord, ord. I detta ordrika svar finner man nämligen att endast ett ytterligt litet avsnitt behandlar det som interpellationen faktiskt gäller.

Jag har tappat räkningen på hur många gånger vi här i kammaren har diskuterat frågan om de fristående skolorna. Alla svar på frågor och interpellationer har dock ett gemensamt. De speglar varje gång regeringens negativa och snåla inställning till de fristående skolorna.

För vad annat kan man kalla också det senaste beslutet att säga nej till statsbidrag till Höglandsskolan? Motiveringen för avslag, att skolan inte varit verksam i tre år, är närmast genant för regeringen, med tanke på att Höglandsskolan fungerat ypperligt i nästan 50 år.

"Föräldrar och barn skall ges ökad valfrihet i skolan", sade statsministern i regeringsförklaringen i höstas. Men ännu har vi inte sett ett enda beslut som visar att man menar allvar. Det var tydligen bara tomma ord, ett sätt att slå blå dunster i ögonen på folk.

För varför skall inte vanliga föräldrar med vanliga inkomster kunna välja en fristående skola, om man så vill? Det tycker vi i folkpartiet är självklart. Socialdemokraternas sätt att behandla de här skolorna innebär att valfrihet endast får finnas för välsituerade föräldrar som har råd att betala de avgifter som de fristående skolorna nödgas ta ut.

I det aktuella fallet har regeringen alldeles uppenbart använt sig av ett svepskäl för att kunna motarbeta en fristående skola. För varför har man inte använt sig av möjligheten till undantag som det aktuella betänkandet från utbildningsutskottet pekar på? Skälen tycker jag är uppenbara.

Det finns också andra exempel på hur regeringen använder tidsregeln på ett sätt som tydligen är ägnat att försvåra för de fristående skolorna. Ett aktuellt fall är Mariaskolan i Malmö. Den har i höst fått nej till statsbidrag av regeringen med motiveringen att den verkat så kort tid.

Men vid höstterminens början 1987 har skolan verkat i tre år. Hur kan man då säga att den har verkat i så kort tid? Jo, man kräver att friskolan skall vara minst tre år när statsbidragsansökan lämnas in, vilket enligt regeringens förordning skall ske 16 månader innan statsbidraget börjar utgå. I verkligheten hindrar man alltså skolans möjligheter att få statsbidrag tills den verkat i fem år, något som definitivt inte varit meningen när regeln utformades.

Är detta verkligen att handla i regeringsförklaringens anda?

Herr talman! I en debatt om de fristående skolorna här i kammaren den 10 december sade Helge Hagberg att det så småningom skulle komma förslag till ändringar i statsbidragsreglerna för de här skolorna. Då vill jag gärna ha ett besked av skolministern: Är det här ett hot eller är det ett löfte?

Också utbildningsminister Bodström sade i ett interpellationssvar att förändrade regler skulle presenteras i budgetpropositionen. Nu vet vi att så inte blev fallet. I en budgetskrivelse på 636 sidor avfärdas de fristående skolorna inom grundskolan på tretton rader och skolorna på gymnasienivå på en sida. I viss utsträckning tycker jag att man får se detta som ett mått på regeringens intresse för de fristående skolornas arbete.

Frågan i interpellationen kvarstår alltså. Om inte 50 års välnummerad verksamhet räcker för att regeringen skall kunna göra avsteg från treårsregeln, vad är det då som kan komma i fråga? Något exempel måste statsrådet ändå kunna ge. I ett demokratiskt samhälle har vi inte regler och förordningar med hemliga tillämpningsföreskrifter.

Jag vill också fråga om de signaler om regelförändringar som getts av utbildningsministern. Vad innebär de förändringarna och när kommer de?

Anf. 34 ELISABETH FLEETWOOD (m):

Herr talman! Jag ber att få tacka för svaret, men jag kan inte säga annat än att jag är besviken. Men om jag är besviken är inte så viktigt. Viktigare är att besvikelsen är stor hos alla dem som arbetat för Högländsskolan.

Den 13 november avlog regeringen ansökan om statsbidrag. Ansökan hade lämnats in i slutet av 1985. Man hade diskuterat med skolministern ett flertal gånger och fått veta att frågan var komplicerad, och så fick man ett avslag på formell grund – man hade inte de tre åren bakom sig.

Hur tror skolministern att eleverna, lärarna, föräldrarna, alla som över huvud taget tror på den vertikala skolorganisationen reagerar? Tror skolmi-

nistern att de tror att det här är den verkliga orsaken till avslag? Naturligtvis inte. De 40 åren är fullt tillräckliga för att bedöma skolans kvaliteter.

Jag hade en gång en diskussion med en aktiv socialdemokratisk skolpolitiker som tyckte att skolan var bra, den speciella skola vi den gången diskuterade. Den hade fina kvaliteter. Men, sade han, det förstår du väl att jag inte kan stödja den. Det är inte den typ av skola som vi socialdemokrater vill ha.

Det är just här problemet ligger. Höglandsskolan är inte heller den typ av skola som socialdemokraterna vill ha. Därför sätter man stopp, på något sätt. Men det satt hårt inne den här gången, skolministern. Varför måste man låta dem vänta så länge, om det bara var ett formellt skäl som låg bakom?

Vi har haft en lång debatt här i kammaren, en bra debatt, om mobbning. Jag skulle vilja påstå att just den skolform som vi tre interpellanter talar för skulle minska mobbningen. Det är dokumenterat. Jag skall naturligtvis inte gå in på en ny mobbningsdebatt, men med öppna ögon avstår socialdemokraterna här från att stödja en skola, vars erfarenheter skulle kunna hjälpa oss att minska mobbningen i våra skolor över huvud taget.

I svaret står bl. a. att det enligt skolministerns mening är "rimligt att i likhet med vad som gäller övriga fristående skolor kräva" osv. De 40 åren är bortstrukna. Det är fantastiskt!

Vad skulle då vara kriterier för särskilda skäl om inte 40 år, om inte – som Larz Johansson och Ylva Annerstedt har påpekat – existerande skolbyggnader, entusiastiska elever, föräldrar osv.? För närvarande håller man på att försöka samla pengar allt vad man kan för att rädda sin skola, och så får man detta slag i ansiktet.

Länsskolnämnden i Stockholm har klart sagt ifrån att den vill att det skall bli en försöksverksamhet vid Höglandsskolan. Varför kunde regeringen inte följa länsskolnämnden? Sitter den inte inne med någon kompetens?

Från juni till november har man diskuterat, i sista omgången, och ändå var det bara ett formellt skäl som åberopades för avslag. Naturligtvis är det, som jag sade, inte här skon klämmer, utan vad det handlar om är att regeringen inte vill ha den här typen av skolor.

Det finns all anledning för oss alla som är intresserade av skolfrågor att fortsätta att slåss för de här skolorna. Vi vet att de är bra.

Jag skulle vilja sluta med de här orden: Nej, herr skolminister, dagens otillräckliga svar liknar mest den obotfärdiges försvar.

Anf. 35 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Låt mig börja med Elisabeth Fleetwoods besvikelse och den obotfärdiges förhinder, som hon menar att jag ställer ut inför den inte alltför välbesökta kammaren.

Jag har faktiskt – och jag beklagar att Elisabeth Fleetwood inte vill hålla mig räkning för detta – i den aktuella frågan om Höglandsskolan lagt ner väldigt mycket omsorg och möda. Jag har haft många och långa samtal med dem som är berörda.

När de kom upp till mig första gången, sade de: Vi vill ha möjlighet att fortsätta den här skolan, som nu är kommunal, fast kommunens skolstyrelse har beslutat att den inte skall fortsätta. Det var bakgrunden, och så sade man:

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om statsbidraget till
fristående skolor*

Vi måste ha mycket statsbidrag, för vi klarar inte skolan på det statsbidrag som normalt utgår till skolor av den här typen.

Då sade jag att jag över huvud taget inte kunde se någon möjlighet att lägga fram ett förslag om att gå utöver det anslag som normalt ges. Efter någon tid kom skolans företrädare tillbaka med en ny kalkyl och sade: Vi har omprövat det här och tycker att vi kan klara det med det bidrag som normalt utgår.

Jag kunde naturligtvis ha sagt nej från början med hänvisning till att det var för mycket pengar man begärde, om jag hade varit ute efter att bara såga skolan, men jag har tvärtom fört ett stort antal samtal därför att jag tyckte att den här skolan var intressant att diskutera, och jag har lyssnat på de argument man har fört fram.

Samtidigt måste jag konstatera att Höglandsskolan faktiskt inte är en fristående skola i dag. När Larz Johansson med stark emfas framhåller att skolan finns, eleverna finns, lärarna finns, har han dess värre fel på varje punkt. Den skolan finns inte längre. Den är en låg- och mellanstadieskola. Eleverna som skulle gå på högstadiet och på gymnasiet finns i dag inte. Detta är alltså inte en fortsatt skola med 50-årig tradition som bara förts över till ett annat huvudmannaskap. Det är en skola som i dag inte har elever över sexan. Dess lärare vill naturligtvis gärna komma tillbaka dit och arbeta, men de tjänstgör faktiskt inte på skolan. Skolan som skolorganisation finns inte. Skolan som hus finns, men enligt uppgift från rektorn i det område som svarar för Höglandsskolan som låg- och mellanstadieskola kräver den vissa betydande investeringar.

Vi har faktiskt fört en politik när det gällt stödet till fristående skolor som har inneburit en successiv utbyggnad. Vi har i dag 23 skolor med statsbidrag. Jag har hållit på regeln om tre år, och den, Larz Johansson, har jag inte sett bara som en princip för att hindra lycksökare. Jag tror faktiskt inte att motiven är så smala, för då hade man väl kunnat skriva en regel som sagt: Lycksökare göra sig icke besvär. Regeln är till för att möjliggöra för dem som vill pröva skolverksamhet att verkligen visa att den kan fungera, även om de skulle vara seriösa. Det är ju inte bara lycksökare som kan få det besvärligt med sina skoletableringar, utan också mycket seriösa människor. Det finns organisationer, ideella föreningar och andra som vill etablera men som har väldigt dåligt på fötterna, och då skall man inte med statsbidrag och auktorisation vare sig göra åtaganden för den skolformen eller medverka till att föräldrar går in i den, om det visar sig att de inte klarar uppgiften. Treårsgränsen fyller faktiskt en praktisk funktion.

Eftersom Höglandsskolan som fristående, privat skola inte har funnits på över tio år finns det anledning att säga, att den nya grupp som nu går in rimligen måste vara beredd att visa att den kan etablera sig och hålla sin skola. I själva verket tycker jag att det uttalande som jag har gjort på denna punkt i stället för att ses som en attack mot den fristående skolan borde ses som ett uttalande om att vi i regeringen sakligt prövar förutsättningarna för skolans verksamhet den dag då den visar att den faktiskt finns, att lärarna finns och att eleverna finns.

Anf. 36 LARZ JOHANSSON (c):

Herr talman! Jag tycker nog att Bengt Göransson förenklar debatten litet väl mycket nu igen. Jag skulle vilja se, om han i någon kommande proposition skulle använda ungefär den sortens uttryckssätt: Lycksökare göre sig ej besvär.

Det jag försökte göra var en beskrivning av bakgrunden till de här resonemangen. Jag anser fortfarande att det faktiskt är en viss skillnad, om det kommer en person eller kanske t. o. m. en organisation och säger: Vi har för avsikt att starta en skola. Vi tror att vi kan skaffa lokaler, vi tror att vi kanske kan anställa lärare och vi tror rent av att det finns elevunderlag.

I det här fallet menar jag alldeles bestämt, Bengt Göransson, att även om man formellt kan säga att det icke finns en fristående skola, så finns det ändå en skola på platsen, det finns byggnader, det finns lärare, det finns elever. Det är faktiskt en viss skillnad, och det var den skillnaden jag ville belysa, eftersom jag menar att den skulle kunna vara tillräcklig grund, om man tror på den här skolformen och på Höglandsskolans framtid, för att använda undantagsregeln i riksdagsbeslutet.

Sedan tycker jag inte att skolans status, dvs. att den skulle vara i behov av investeringar, är något särskilt tungt vägande skäl, i varje fall inte i Stockholmsområdet. I så fall är det kanske många skolor som skulle ifrågasättas. Vi vet att många skolbyggnader behöver upprustning, och det kan säkert gälla här också, men det har inte riktigt med den här saken att göra.

Anf. 37 YLVA ANNERSTEDT (fp):

Herr talman! Statsrådet säger att han har lagt ned mycken omsorg och möda på den här frågan. Då är det att beklaga att det inte har gett något positivt resultat, vilket faktiskt hade varit möjligt i det här sammanhanget.

Skolan finns inte, säger statsrådet Göransson vidare. Men han vet lika väl som jag att varje skola präglas av den anda som ledning och personal visar när de talar om sin skola och när de arbetar i sin skola. Man behöver bara komma in i en skola så känner man vilken anda som finns i den.

Här finns ändå lärarna kvar. Det finns också föräldrar som är mycket intresserade av att fortsätta att ha sina barn i den här fristående skolan. De vill inte något annat än att ha sina barn i ett högstadium och ett gymnasium vid Höglandsskolan. Här har vi alltså alla de goda förutsättningar som är nödvändiga för att man skall få till stånd en bra skola. Det är allt bra synd att kasta bort de förutsättningarna genom att säga nej till statsbidrag till Höglandsskolan.

Jag konstaterar också att jag inte fått något svar på de frågor jag ställde. Det måste ändå vara en skyldighet för skolministern att ge något enda exempel på vid vilket tillfälle han kan tänka sig att göra avsteg från tidsregeln. Jag vill också veta när de förändringar av statsbidragsreglerna kommer som utbildningsminister Bodström har förutskickat och vilka de blir.

Anf. 38 ELISABETH FLEETWOOD (m):

Herr talman! Bengt Göransson tycker att jag borde hålla honom räkning för den omsorg och den möda, de långa samtal osv. som han har lagt ned på

den här frågan. Självfallet gör jag det. Men det är inte vägen som räknas, utan det är målet, och målet blev helt galet, Bengt Göransson.

Jag skulle önska att jag kunde säga att jag tror på skolministrernas goda vilja i det här fallet, men samtidigt vet jag att skolministern är en trogen socialdemokrat, och därför tror jag fortfarande att det är den här typen av skola man inte vill ha. Jag kan inte släppa den tanken, för jag har hört den så många gånger. Alla era skolpolitiska beslut leder i den riktningen.

Jag skulle vilja ställa två kompletterande frågor: Varför vågar man inte lita på den bedömning som länskolnämnden har gjort? Varför vill man inte inrätta den försöksverksamhet som länskolnämnden har förordat?

Jag tror faktiskt att Bengt Göransson har ett känsligt samvete, och i så fall kan det inte kännas så lätt i de här dagarna.

Anf. 39 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Jag är inte beredd att här inför kammaren redovisa några planer från regeringen när det gäller förändring av statsbidragsbestämmelserna. En utredningsrapport har lämnats om skolornas verksamhet hittills, och den är utomordentligt intressant. Jag håller på att studera den. Vi får anledning att föra allmänna resonemang om erfarenheterna i den rapporten, innan jag kommer att lägga fram förslag till förändringar av bidragsbestämmelserna.

Det är naturligtvis alldeles riktigt, Elisabeth Fleetwood, att det är målet som räknas. Jag har ingen förhoppning om och än mindre något krav på att Elisabeth Fleetwood skall gilla mitt beslut; jag hade inte ett ögonblick väntat mig det. Det är klart att jag blir litet ledsen när hon säger att hon vill tro på min goda vilja men har svårt att göra det, eftersom jag är socialdemokrat. Jag tror på Elisabeth Fleetwoods goda vilja också när hon förefaller mig som mest högerinriktad. Men det var litet väl schablonmässigt att ifrågasätta avsikterna bara därför att vi i konkreta frågor har olika värderingar och fattar olika beslut.

Låt mig för ordningens skull upprepa det som ändå är fakta om Högländsskolan i dag.

Skolan är inte längre en fristående skola. Den har inte varit det på tio år. Den är i dag en låg- och mellanstadieskola, där några gymnasie- eller högstadieelever faktiskt inte finns. Jo, säger Larz Johansson, de kommer störtande i samma stund som man öppnar skolan. Men det är då en punkt som behöver vägas in, eftersom just det förhållandet påtalades av rektorn vid gymnasieskolan i Spånga i ett brev som ingår i det underlag vi har haft. En av skolledarna i området säger alltså att det i det här fallet inte finns några förutsättningar att rekrytera elever med mindre än att de flyttas från den ena skolan till den andra.

Regeringen kan naturligtvis inte genom beslut om bidrag för etablering av en fristående skola medverka till att man tar risken att elever måste flyttas. Det är möjligt att detta är fel. De som företräder skolans stiftelse säger att man inte skulle behöva ta elever från andra skolor, utan eleverna skulle komma någon annanstans ifrån. Det är möjligt att stiftelsen har rätt. Men vi har sagt att man då får etablera denna nya skola och visa att den kan fungera innan vi tar ställning till om den också skall ha statsbidrag. I själva verket är

just detta förklaringen till att det till synes formella beslutet i realiteten har både substans och mening.

Prot 1986/87:57
21 januari 1987

*Om statsbidraget till
fristående skolor*

Under detta anförande övertog andre vice talmannen ledningen av kammarens förhandlingar.

Anf. 40 ELISABETH FLEETWOOD (m):

Herr talman! Jag fick inte svar på min fråga om länskolnämndens yttrande resp. förslag om försöksverksamhet. Jag förstår att det är svårt för Bengt Göransson att redovisa detta – grunden för ställningstagandet måste ju vara mycket oklär.

Jag övergår då till min nästa fråga och hoppas på bättre lycka i det fallet.

Den formella grunden för avslaget var att ingen verksamhet bedrivits under de tre år som gäller. Får jag då fråga: Varför var vägen fram till det beslutet så lång? Den formella grunden förelåg ju redan i början av 1986, och beslutet kom den 13 november.

Jag tycker synd om alla dem som arbetade mycket tråget och mycket förhoppningsfullt för den här skolan och för att frågan skulle få en från deras synpunkt sett lycklig lösning och som gång på gång hänvisades till att ytterligare överläggningar måste äga rum och ytterligare överväganden göras. Den formella grunden fanns ju redan, och regeringen räddade sig genom att åberopa den när man inte kunde finna någon saklig grund för ett avslag.

Anf. 41 YLVA ANNERSTEDT (fp):

Herr talman! Jag fick inte svar från statsrådet på frågan om huruvida han kunde ge mig ett exempel på vilka kriterier som kan ge regeringen anledning att göra avsteg från regeln om treårsgränsen. Statsrådet måste ändå kunna hänvisa till något exempel på vilka kriterier som gäller. Utbildningsutskottet visade ju i sitt betänkande på möjligheten att göra avsteg från regeln när det förelåg speciella omständigheter.

I en demokrati finns det, som jag sade tidigare, ingen anledning att ha förordningar med hemliga tillämpningsföreskrifter. Det är därför ganska rimligt att statsrådet ger exempel på vilka förutsättningar som skall gälla för att det skall bli möjligt att göra avsteg från treårsregeln.

Anf. 42 Statsrådet BENGT GÖRANSSON:

Herr talman! Nej, Ylva Annerstedt, det är faktiskt inte rimligt att jag räknar upp vilka de särskilda kriterierna skulle vara. Det ankommer i själva verket på den som anser sig ha särskilda motiv för att treårsregeln inte skall tillämpas att redovisa vilka dessa motiv är. Regeringen har sedan frihet att bedöma huruvida de argument som förs fram är tillräckligt starka för att man skall göra undantag. Detta är en rimlig tillämpning av det beslut som gäller. Det som Ylva Annerstedt förordar är någon sorts konstig byråkratisk variant, där man på förhand försöker beskriva det oförutsedda, och det tycker jag är en dålig metod.

Varför dröjde det så länge innan det beslut som grundade sig på treårsgränsen fattades? frågade Elisabeth Fleetwood. Jo, det var ju för att ge

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om lokalisering till
Hörnefors av en vapen-
friskola*

möjlighet att pröva de särskilda skäl som man ansåg sig kunna framföra. Det är alltså den sakprövningen som har gjorts. Om vi hade gjort bara en mycket formell prövning, då hade vi kunnat fatta beslutet tidigare. Vi har nu faktiskt gått igenom de argument som redovisades. Vi hade exempelvis en omgång då vi gick igenom de synpunkter som hade framförts från Spånga. Det var alltså en mycket noggrann beredning som gjordes. Den mycket noggranna prövning som ärendet har fått är i själva verket förklaringen till att beslutet kom när det kom och blev det det blev.

Överläggningen var härmed avslutad.

5 § Svar på interpellation 1986/87:123 om lokalisering till Hörnefors av en vapenfriskola

Anf. 43 Försvarsminister ROINE CARLSSON:

Herr talman! Ulla Orring har – mot bakgrund av värnpliktsutbildningskommitténs förslag att centralisera en del av vapenfriutbildningen till tre vapenfriskolor – frågat mig om jag är beredd att lokalisera en sådan skola till Hörnefors i Umeå kommun.

Värnpliktsutbildningskommitténs förslag syftar till att ge de vapenfria tjänstepliktiga en effektivare utbildning som är klarare målinriktad mot uppgifter i totalförsvaret.

Kommittén föreslår att utbildning av de vapenfria skall inledas med ett särskilt introduktionsskede. Därefter följer en allmän grundutbildning, som föreslås vara lika för alla. Den mera individuellt utformade praktiska befattningsutbildningen skall enligt förslaget föregås av en grundläggande befattningsutbildning.

Enligt kommitténs uppfattning bör introduktionen och den allmänna grundutbildningen liksom – för vissa vapenfria – den grundläggande befattningsutbildningen genomföras centraliserat vid tre för ändamålet inrättade vapenfriskolor, lokaliserade till södra, mellersta och norra Sverige.

Remissbehandlingen av värnpliktsutbildningskommitténs förslag är nyligen avslutad. Remissinstanserna är genomgående positiva till förslagen i stort. När det gäller lämpligheten av att inrätta centrala vapenfriskolor är dock uppfattningarna delade bland remissinstanserna.

Som jag ser det måste ett ställningstagande till förslaget om centrala vapenfriskolor grundas på överväganden om den vapenfria tjänstens utformning i övrigt i framtiden. Sådana överväganden görs för närvarande i regeringskansliet på grundval av kommitténs förslag. Jag är därför inte beredd att i dag uttala mig om förslaget om centrala vapenfriskolor eller deras lokalisering i landet.

Anf. 44 ULLA ORRING (fp):

Herr talman! Jag ber att få tacka för svaret.

Min interpellation rör närmast frågan om utbildningen av vapenfria tjänstepliktiga och därmed huruvida en av de tre föreslagna vapenfriskolorna kan komma till stånd i Västerbotten, och då i Hörnefors i Umeå kommun.

Av 1985 års värnpliktiga sökte ca 4 000 vapenfri tjänst. Antalet förväntas ligga på motsvarande nivå även under de närmaste åren. En betydande grupp, dvs. nära 10 % av en grundutbildningsomgång, vill alltså fullgöra sin värnplikt i vapenfri tjänst. På vilket sätt kommer en utbildning för den gruppen att utformas? Kommer den till stånd i den norra regionen?

Först vill jag instämma i målsättningen för svensk säkerhetspolitik, som självklart är att bevara landets oberoende. Det är därför, som jag ser det, av stor betydelse att med utbildning, information och på annat sätt planera för varje medborgares möjlighet, och även skyldighet, att delta i totalförsvaret allt efter förmåga.

Herr talman! De dagliga rapporter som vi får via TV och andra massmedia visar att s. k. modern krigföring innebär att även civilbefolkningen och därmed alla medborgare dras in i krigshandlingar. Vår inställning är att även de vapenfria skall ingå i det gemensamma totalförsvaret. Vapenfriutbildningen utgör därmed en del av totalförsvaret. Man kan inte se de vapenfria tjänstepliktiga och deras tjänstgöring som en verksamhet oberoende av samhället i övrigt. Av denna anledning anser jag att lokaliseringen av utbildningen utgör en viktig hörnsten. Det bör vara en utbildning som är målinriktad och leder till en placering inom de civila delarna av försvaret.

Folkpartiet anser att även denna utbildning måste planeras med omsorg. För många vapenfria har tjänstgöringen hitintills inte upplevts som meningsfull. Det måste bli en ändring härvidlag.

Som statsrådet nämnde i svaret har kommittén vapenfriutbildningen i framtiden i sitt betänkande redovisat ett förslag om en allmän grundutbildning, som ger betydande kvalitetsförstärkningar i jämförelse med dagens nivå. Kommittén anser att det för ca 2 600 vapenfria skall ges en introduktionsutbildning och en allmän grundutbildning.

Som ett alternativ lämnar kommittén förslag på att tre regionala utbildningar tillskapas, av vilka en skall förläggas till den norra regionen. På samma sätt som statsrådet i dagens interpellationssvar inte ger svar på var lokaliseringen skall ske, så har inte heller kommittén pekat på någon särskild lokaliseringsort. Jag beklagar att denna viktiga utbildningsfråga för de vapenfria ännu inte nått fram till en lösning. Efter många års försummelse krävs en lösning. Särskilt ur försvarssynpunkt är det viktigt att ett beslut om lokaliseringen av vapenfriskolorna fattas och att därmed en av skolorna förläggs till Norrland och Västerbotten. För mig är det självklart att skolan placeras i Hörnefors/Umeå i Västerbotten.

Jag vet också att Umeå kommun noga har följt kommitténs expertgrupps arbete och biträtt gruppen med underlag och förutsättningar för en lokalisering till Hörnefors. Jag betraktar det som mycket angeläget att lokaliseringen av vapenfriskolorna blir föremål för ett beslut snarast. Det är viktigt ur nationens synvinkel med tonvikt på behovet av ett starkt totalförsvaret, där de vapenfrias kunskaper och tjänster utgör en del av samhällets resurser. Men det är även viktigt ur kommunens synvinkel, eftersom en etablering av en vapenfriskola utgör både en stimulans och en utmaning i den kommunala planeringen.

Det är angeläget att statsrådet i dag närmare preciserar vad som ligger i svaret om den beredning som för närvarande sker i regeringskansliet. Har

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

*Om lokalisering till
Hörnefors av en vapen-
fri skola*

Umeå eller Norrlandsorter i övrigt diskuterats i detta sammanhang? Finns det andra förslag och överväganden om vapenfritjänstens utformning? Umeå kommun har sagt sig vara beredd att ta på sig ett betydande ansvar och är av flera skäl väl förberedd att ta emot en sådan här utbildning.

Västerbotten har det största antalet vapenfria bland Norrlandslänen. Umeå kommun är redan i dag centrum för gymnasie- och högskoleutbildning och ligger väl placerad inom upptagningsområdet med goda kommunikationer. Hörnefors ligger endast ett par mil från Umeås centrum med bra möjligheter till rekrytering av lärare. Med tanke på den samverkan som kan erfordras med andra utbildningsinstitutioner och med totalförsvaret är lokaliseringen lämplig. Inte minst kan vårdhögskolan och regionsjukhuset ge ett tillskott av utbildningsresurser. Dessutom finns i Umeå FOA, regementet och universitetet.

Jag tycker att dagens svar är alltför magert. Det är mycket angeläget, med tanke på det intresse som försvaret numera möter i pressen, att även frågan om de vapenfrias utbildning närmare preciseras av regeringen.

Anf. 45 Försvarsminister ROINE CARLSSON:

Herr talman! Många av de frågor som Ulla Orring ställer kommer att besvaras i en kommande proposition till riksdagen. Jag utgår från att Ulla Orring delar uppfattningen att det är rimligt att först remissbehandla ett förslag i den här frågan, och remisstiden har gått ut för kort tid sedan. Därefter startar beredningsarbetet i regeringskansliet.

Därmed finns det anledning att säga något om tidsplaneringen för propositionens framläggande. Jag avser att under hösten framlägga en proposition om vapenfriutbildningens utformning och dimensionering. Jag kommer därvid att ta ställning till frågan om särskilda vapenfriskolor.

Jag kan tillägga att jag vid mitt senaste besök hos Umeå kommun för kort tid sedan uppvaktades av kommunen i denna fråga. Jag är därför väl förtrogen med vad Umeå kommun anser i den.

Anf. 46 ULLA ORRING (fp):

Herr talman! Jag tackar försvarsministern för hans klarläggande. Naturligtvis delar jag försvarsministerns uppfattning att ärendet måste remissbehandlas på sätt som nu sker. Vi får väl ge oss till tåls tills propositionen kommer i höst.

Det gläder mig mycket att höra att försvarsministern i sina kontakter med Umeå kommun blivit informerad om de förutsättningar som föreligger för kommunen att ta emot denna utbildning. Jag betraktar hans senaste inlägg som positivt.

Den här frågan är viktig, eftersom nuvarande utbildning inte ger det kompetenstillskott till försvarets krigsorganisation som är önskvärt. Kostnaderna är alltför höga för det resultat som nuvarande utbildning ger. Det är därför angeläget att få en bättre måluppfyllelse, inte minst för dem som söker sig till denna utbildning.

Överläggningen var härmed avslutad.

6 § Föredrogs och hänvisades
Skrivelse
1986/87:73 till skatteutskottet

Prot. 1986/87:57
21 januari 1987

---

*Om lokalisering till
Hörnefors av en vapen-
fri skola*

7 § Kammaren åtskildes kl. 11.38.

In fidem

OLOF MARCUSSON